

16083

ՊԵՐԵ

ԱԵՐԵՆԻՍԵՆՏ

891.99

Պ-51

Գ-ԽԻՐԻ

1899

118

ՊԵՐՃ (Հիբրու Մանու)

ՆԵՐՇՆՉՈՒՄՆԵՐ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԵՒ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ

ԱՐԴԻ ԿԵԱՆՔԷ

ԳԱԼԻՐԷ

ՎԻՄԱՆՏՊԱՐԱՆ ՄՆՏԻԿԵԱՆ ԵՂԱՐՑ

1899

891.99
7-52

1682

Printed in Turkey

7-51

7-51
ՆԵՐՇՆԶՈՒՄՆԵՐ

ԱՐԴԻ ԿԵԱՆՔԷ

9 8 7 6

MS B (24 June 1884)

9. 11. 21. 1912

ALBION-SMITHS BRISTOL BRIDGES

1898

2003

11, 12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100
 101
 102
 103
 104
 105
 106
 107
 108
 109
 110
 111
 112
 113
 114
 115
 116
 117
 118
 119
 120
 121
 122
 123
 124
 125
 126
 127
 128
 129
 130
 131
 132
 133
 134
 135
 136
 137
 138
 139
 140
 141
 142
 143
 144
 145
 146
 147
 148
 149
 150
 151
 152
 153
 154
 155
 156
 157
 158
 159
 160
 161
 162
 163
 164
 165
 166
 167
 168
 169
 170
 171
 172
 173
 174
 175
 176
 177
 178
 179
 180
 181
 182
 183
 184
 185
 186
 187
 188
 189
 190
 191
 192
 193
 194
 195
 196
 197
 198
 199
 200
 201
 202
 203
 204
 205
 206
 207
 208
 209
 210
 211
 212
 213
 214
 215
 216
 217
 218
 219
 220
 221
 222
 223
 224
 225
 226
 227
 228
 229
 230
 231
 232
 233
 234
 235
 236
 237
 238
 239
 240
 241
 242
 243
 244
 245
 246
 247
 248
 249
 250
 251
 252
 253
 254
 255
 256
 257
 258
 259
 260
 261
 262
 263
 264
 265
 266
 267
 268
 269
 270
 271
 272
 273
 274
 275
 276
 277
 278
 279
 280
 281
 282
 283
 284
 285
 286
 287
 288
 289
 290
 291
 292
 293
 294
 295
 296
 297
 298
 299
 300
 301
 302
 303
 304
 305
 306
 307
 308
 309
 310
 311
 312
 313
 314
 315
 316
 317
 318
 319
 320
 321
 322
 323
 324
 325
 326
 327
 328
 329
 330
 331
 332
 333
 334
 335
 336
 337
 338
 339
 340
 341
 342
 343
 344
 345
 346
 347
 348
 349
 350
 351
 352
 353
 354
 355
 356
 357
 358
 359
 360
 361
 362
 363
 364
 365
 366
 367
 368
 369
 370
 371
 372
 373
 374
 375
 376
 377
 378
 379
 380
 381
 382
 383
 384
 385
 386
 387
 388
 389
 390
 391
 392
 393
 394
 395
 396
 397
 398
 399
 400
 401
 402
 403
 404
 405
 406
 407
 408
 409
 410
 411
 412
 413
 414
 415
 416
 417
 418
 419
 420
 421
 422
 423
 424
 425
 426
 427
 428
 429
 430
 431
 432
 433
 434
 435
 436
 437
 438
 439
 440
 441
 442
 443
 444
 445
 446
 447
 448
 449
 450
 451
 452
 453
 454
 455
 456
 457
 458
 459
 460
 461
 462
 463
 464
 465
 466
 467
 468
 469
 470
 471
 472
 473
 474
 475
 476
 477
 478
 479
 480
 481
 482
 483
 484
 485
 486
 487
 488
 489
 490
 491
 492
 493
 494
 495
 496
 497
 498
 499
 500
 501
 502
 503
 504
 505
 506
 507
 508
 509
 510
 511
 512
 513
 514
 515
 516
 517
 518
 519
 520
 521
 522
 523
 524
 525
 526
 527
 528
 529
 530
 531
 532
 533

ՅԱՌԱՋԱՐԱՆ

Չանադան ժամանակներ զրաժ ստանաւորներու մէկ փոքրիկ հաւաքածոն հրատարակութեան յանձնելու տա-
թիւ, աւերադ չեմ համարիր մէկ քանի կէտեր ներկայա-
ցընել յարգելի ընթերցողներու աչազրութեանը :

Գրքայիկա մէջ ամփոփուած են ստանաւորներէս միայն
անոնք որ ուղղակի ազգային և յեղափոխական ժամա-
նակիկաց կեանքի զանազան անցքերէն են ներշնչուած .
անոնցմէ շատերը կը ներկայացնեն ներկայ կեանքի իրա-
կան պատկերներ , կեանք՝ որուն մարկածուփ աչկոծու-
թիւններուն մէջ դանուած եմ անձամբ , պատկերներ՝
սրունք տեսած , զիտած ու ճշգրտած եմ սեփական աչ-
քերով :

Այս ստանաւորներէս զատ տրիշ յեղափոխական եր-
գեր ու տաղեր ալ թէեւ յօրինած եմ , բայց , զիրարմ-
բըններէ պատճառներով , դանոնք ի ներկայիս ձեռքս չու-
նենալով , բաւականացայ իւրյս ընծայել առ այժմ ինչ որ
արդէն պատրաստ ունէի ձեռքիս մէջ : Այս ստանաւորնե-
րու թուով կարելոր մէկ մասը զրաժ եմ Տարօնի և Սու-
սունի մէջ , դանոնք արտասահման հանած է իմ տարա-
րազը ընկեր Մուրատ , 1892ի ձմեռը Մուշէն կովիտս

570
39

անցնելու միջոցին : Այս պարագայի շնորհիւ է որ, որ-
տառաձման ելլելէս վերջ կրցայ ձեռք բերել զանոնք :

Ոտանաւորներէս մէկ քանին ալ ինչպէս Տալուրիկը,
Կիւլիգարը, Շնչակը, Հայուն բաղդը՝ արդէն հրատարակ-
ուած են զանազան յեղափոխական թերթերու մէջ, բայց
այդ պատճառ մը չէր որ զանոնք չգետեղէի ներկայ հա-
ւաքածոյիս մէջ, ժամանակն որ անոնցմէ ոմանք, ինչպէս
Տալուրիկը, աւելի կամ նուազ այլափոխուած ձեւով հրա-
տարակուած են տակէ տաջ :

Աւելորդ չսեպեցի գրքայկիս վերջը գնել Տալուրիկի
անգլիերէն թարգմանութիւնն ալ, որը յօրինած է նշա-
նաւոր հայտնէր ամերիկացին Օր. Ալիս Պլափկէ :

Նաեւ այստեղ յարմար կը դատեմ ծանուցանել թէ,
նկատելով Տալուրիկ քայլերգի ստացած ժողովրդականու-
թիւնը և գիւրութիւն մատուցանելու համար որ այդ եր-
գը ամէն տեղ երգուի բուն իր եղանակովը, որը յօրինած
է մեր բնիկեր Պրն. Անսոն Ռեսուկին, խիստ մօտ ժամա-
նակէն առանձին կերպով ի լոյս պիտի ընծայուի այդ
եղանակին երոսդական ծայնագրութիւնն ալ, և կը յու-
սանք որ լաւ ընդունելութիւն պիտի գտնէ հասարակու-
թեան կողմէ :

Ուղեւով քանի մը խօսք ալ ըսել «Ներշնչումներ»ու
լեզուին վրայ, անոնցմէ ոմանք, ինչպէս գեաւ շատեր
ալ որ այս հաւարածոյէս դուրս կը մնան, յատկապէս
գրած եմ մեկեցնակ բարբառով, թէ՛ զանոնք այդտեղի ժո-
ղովրդին հասկանալի ընելու նպատակով և թէ՛ միանգա-
յան նմոյշ մը ընծայելու համար թէ՛ գաւառական, մա-
նաւոր մեկեցնակ, բարբառն ալ ունի կամ կրնայ ունե-
նալ — ժամանակն եթէ գտուի օտարախօսք բառերէն և
մշակուի — իր բանաստեղծութիւնը, և թէ՛ հակառակ
իր տեսերեւոյթ կոչուութեան, ունի իր մէջ թաղուն հան-

բեր սրնք հեռի են արհամարհելի ըլլալ և որոնք սա-
կայն, զմրադարար, երբեք չեն կամ շատ քիչ են ու-
շագրութեան տանուած կամ շահագործուած : Ստանի
վերաբերեալ մէկ քանի ոտանաւորներս ալ գրած եմ
Ստանի և Մուշի խառն բարբառներով, որոնք արդէն
իրարու շատ մօտ են, երբեմն ալ գրած եմ բոլորովին
խառն սովորական աշխարհիկ լեզուի հետ : Աւերոգրեալ
ներէն գտաւ ուրիշ զանազան պատճառներ ու հանգա-
մանքներ ալ, ինչպէս տեղի, ընթերցողներու, միջավայրի
և տպագրութիւններու այլազանութիւնը և այս ամէնուն
հետ՝ չտիկերու և յանգերու կաշկանդումները իրենց աղ-
ղեցութիւնը ունեցած են իմ գործածած լեզուի և ոճե-
րուս վրայ : Այս գիտնալով հանգերձ, ինչ որ ալ ըլլայ
ուրիշներու դատաստանը այդ մասին, ես հարկ չգտաւցի
այլազանութեան այդ գրողը եղծման տաղերէս՝ անոնց
լեզուին մէջ նոր փոփոխութիւններ մտցնելով :

Ոտանաւորներէս մէկ քանիին ստորեւ լեզուական,
տեղագրական, երբեմն ալ պատմական ծանօթութիւններ
գրի : Այդ յուսում թէ՛ այդ ծանօթութիւնները թէ՛ աւելի
գիւրահասկանալի և թէ՛ աւելի շահագրգիռ պիտի կա-
ցուցանեն այն ոտանաւորները որոնց կը վերաբերին :

Ապագայ թիւրիմացութիւններու տեղի չթողու հա-
մար, հոս ուրիշ զիտողութիւն մ'ալ ընել խիստ կարե-
ւոր և անհրաժեշտ կը նկատեմ : Յեղափոխական երգե-
րու հաւարածոյ մը չկրնար և պէտք չէ՛ նկատուիլ յե-
ղափոխական սկզբունքներու, բաղադրական հայեացքներու
իր բացարձակ փարզապետարան մը, անկէ չեն կրնար թե-
ւաղուիլ, անոր վրայ չեն կրնար կաղապարուիլ յեղա-
փոխական արարքներու գործնական ձեւերը, ուղղու-
թեան գծերը : Այսպիսի հաւարածոյ մը ներշնչարան մը
կրնայ ըլլալ, բայց ո՛չ փարզապետարան մը, կրնայ ոգե-

որեւէ բայց ո՛չ զեկաւարեւ: Կատարեալսն կրնդունիմ,
և կարծեմ ամէն որ պէտք է բնդունի, թէ՛ յեղափո-
խական գործին մէջ՝ միայն ներշնչուիմ և անոր տուած
բերած խանդավառութիւնը բառական չեն ակնկալուած
որդիւնքը տուած բերելու համար, — այն իսկ կրնան եր-
բեմն վնասակար ալ հանդիսանալ, — եթէ ներշնչումին
հետ չընդլնթանայ լուրջ, հեռատես, նպատակի և ժա-
մանակի յարմարող զեկաւարութիւն մ'ալ: Երբք կրնայ
յեղափոխական նաւուն առաջատուը գողաւորել ու անոր
յառաջխաղաղութեան նպատակը, թէեւ անոր զեկը կամ
կոպնեացոյցը չի կրնար ըլլալ: Առանց այս ըմբռնումին,
մարին թիւերը չեն ունենար այն ազատութիւնը որով
կարենան բարձրաթիւշ խոյանալ:

Ասոր հակառակ, բոլորովին առանց սգեորիչ շունչի
մը, առանց յափշտակութեան, առանց երեսխայտութեան
սրայքներու, առանց երկնային կայծի մը ելեկորացուցիչ
ազդեցութեանը, դժուա՛ր թէ մեծ գործեր զլուխ հան-
ուին: Խանդավառութիւնն է որ կը մզէ մարդը գերադոյն
անձնակրութեան, և խանդավառութիւնը չի ծագիր միայն
չոր ու ցամաք փրկափայտութեամբ, տրամաբանական
պաղարիւն դատողութիւններով: Յեղափոխականը պէտք
ունի ո՛չ միայն համոզման, այլ և ներշնչման, ո՛չ միայն
ճրագրի այլ և երգի: Սիրենք սգեւորիչ, ազատաշունչ
երգը, բայց չորհամարհենք փարձառութեան և խոստա-
թեան ձայնն ալ:

Հայտնական ներկայ ձգնաժամին մէջ, մինչ շատերու
տրիւնը սառած է, և անտարրերութիւնը, վհատութիւնը
և ուրիշ աւելի ցուալի երեւոյթներ կարծես միաբանած
են մեծամասնութեան սրտելէն մարելու համար ազգային
վերածնութեան ակնկալութիւնները, շատ պիտի մխի-
թարուիմ և նպատակիս հասած պիտի համարիմ ինքզինքս՝

եթէ ներկայ գրքոյկը, ուրիշ յեղափոխական հասարակ-
կութիւններու հետ, իր փոքր ի շատէ կապուորիչ և սգե-
ւորիչ տալտարութիւնն ունենայ հասարակութեան մտքին
ու սրտին վրայ: Նպատակիս հասած պիտի ըլլամ, եթէ
զրբոյս նպատակ ժողովրդին զգացնելու թէ, իր վիճակին,
իր յեղափոխական գործին վրայ պէտք է ընէ բնդհանուր
անդրադարձութիւն մը, թէ այդ անդրադարձութեան
պէտքը ալ եւս հարկեցոյցիչ պահածք մը դարձած է ի-
րեն համար, և թէ՛ այդ պահածքի լրացումէն կախում ու-
նի տակ, վերջ յեղափոխական գործին զրուիլը այնպիսի
ուզի մը վրայ որը կարենայ տանիլ զայն դէպ ի բաղձաց-
եալ նպատակակէտը:

ՆԱԽԵՐԳԱՆՔ

ՆՈՒԱԳ

Երբ ինձ Մուսան տրտա անգարդ այս իրնար,
Ըսաւ. Երգե՛՛ր՝ սրիսուր քաղորդ Հայերուն.
Այլ եւ անոնց անկեալ ոգին ու խոնարհ
Բարձրացրնող քրթիւ մը տուր քելերուն.

Յոսա՛՛ մի օր ալ ալեքսի գուարքարար
Հրնչեցրնել այս շարերով երերուն:—
Այն օրէն վեր՝ մասնէրս անշարժ լին մընար,
Կը շօշափէն միշտ քելերը քրքրըռուն.

Շա՛՛ս աղետներ գոծեցի եւ տրտմանկան,
Երգեցի ալ քեպէտ երգեր մարտական.
Այլ դեռ ուրախ շարք քնարիս գրեա՛ծ լեմ.

Իսկ քե՛ օր մ՛ալ պիտի լերգեմ յաղբական,
Ու յընծութեան քելիկ մըն ալ չի գրենեմ,
Լա՛ւ է քարին զարնեմ իրնարս, ու փրշրեմ:

ՏԱՆԴԷԻ “ԴԺՈՒՔ,, ԻՆ

Գ. ԵՐԳԷՆ ՀԱՏՈՒԱԾ ՄԸ⁽¹⁾

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ. — Դժոխքին մուտք. — Հանդի-
պում այն հոգիներուն որ անպարսաւ եւ անգովես ապ-
րեցան. — Անոց տանջալից նկարագրութիւնը:

“Դրոնէս կերթան մէջ ցաւատանջ քաղաքին,
Դրոնէս կերթան մէջ անվախճան տանջանքին,
Դրոնէս կերթան մէջ կորուսեալ ամբոխին:

Արդարութիւն դըրդեց իմ վեհ Արարիչս.
Աստուածային կարողութիւնն հաստեց զիս,
Իմաստութիւնն անհուն եւ Սէրն առաջին:

Ձեզան քան զիս նախաստեղծ իրք՝ բայց միայն
Յաւերժականք, եւ ես յաւերժ կը մընամ:
Թողէ՛ք մէկզի, ո՛վ մըտնողներ, ամէն յայտ”

Այս խօսքերը նըսեմաստուեր մութ գոյնով
Տեսայ մի գրան կամարին վրայ քանդակուած.
Ուստեա. “Վարդեա⁽²⁾, անոնց իմաստն ինձ խիտ է”.

(1) Անյարմար չենք նկատեալ Տանդէին աշխարհաբար
հայերէնի քարգմանութեան այս փոքր նմուշը գետնէլ ազ-
գային եւ յեղափոխական կեանքէ փերուածներու հաւա-
քածոյի մը մէջ: Դրուածքը դասապարտութիւնն է «անգ օր-
սաւ եւ անգովես ապրողներուն» կամ, ուրիշ բառով,
անասորքներուն, որոնք մեր մէջ ալ մեծահասակութիւն կը
կազմեն: Անհարգները եւ «չեզոք»ները պախաւակիլ յե-
ղափոխականին առաջին պարտականութիւնն է:

(2) Հոս խօսողը Տանդէն է. խօսակիցը, վարդեալ,
Վիրգիլիոսն է՝ որ կառաջնորդէ փերսողը դէպ ի Դժոխք:

Եւ ինքն ինծի, իբրեւ մի անձ խելամուտ.

“Այստեղ պէտք է ամէն կասկած փարատել,
Պէտք է ամէն ըստօրնութիւն մեռնի հոս:

Եկանք այնտեղ, ուր որ արդէն քեզ ըսի՝
Թէ պիտ տեսնես չարչարակիր ամբոխներն
Իմացութեան ուրք բարիքն են կորուսած”:

Եւ յետ որոյ ձեռքը ձեռքիս մէջ դըրաւ
Ի՜նչմըով զըւարթ, որմէ խրախոյս ես առի,
Գաղտնածածուկ իրերուն մէջ զիս մըացուց:

Հոն հեծեծանք, կոծ, բարձրագոյ վայնասուն
Կը թընդային աստեղազուրկ օդն ի վեր,
Մինչ զի մէկէն ես արտասուել ըսկըսայ:

Լեզուք կերպ կերպ, քըստմնասարսուռ բարբառք
Ժանտ,

Վըշտայօդ բանք, ձայնարկութիւնք բարկաճայթ,
Սուր ճիչք, կերկեր թառանչք, ու շունդ ծափերու.

Կը կազմէին խուլ խառնածայն որ յաւէտ
Մըշտագիշեր այն օգին մէջ պըտուտիկ,
Ինչպէս աւաղ՝ երբ վեր հանէ զայն մըրրիկ:

Եւ ես, զի գըլթս էր մըլտմամբ պաշարուած,
Ըսի. “Վարդեա, այդ ի՜նչ լըսեմ, ի՜նչ է այդ-
Սմբոխն որ թւի այդպէս ցաւոց մէջ նըկուն”:

Եւ ինքն ինծի. “Եգերական այս վիճակ
Բաժինն է հէգ հոգիներուն այնպիսեաց
Որ անպարսաւ եւ անգովեստ ապրեցան”:

Խառնըւած են այն վատ դասին հրեշտակաց
Որ Աստուծոյ դէմ ապրտամբ չի դարձաւ,
Ո՛չ ալ եղաւ հաւատարիմ, չէզոք մնաց :

Երկինք վանեց զայնս որ չըլլայ դեղազօրիկ,
Ոչ ալ զիրենք սանդարամետն ընդունի,
Զի չըստանան չարքն անոնցմով ո՛չ մի վառք» :

Եւ ես . «Վա՛րպեա, ի՞նչ իրենց ծանր է այնքան
Որ տայ իրենց այդպէս ուժգին մարմնքեւ»
Պատասխանեց. «Ահա կըսեմ քեզ հակիրճ .

Սորա չունին ամենեւին մահուան յոյս ,
Եւ իրենց կոյր կեանքն է այնքան ըստորին ,
Որ այլ ամէն վիճակի են նախանձուտ :

Աշխարհ մերժէ անունն անոնց համբաւել .
Սրբարութիւն և գըթուժիւն կանարգէ .
Զարժեր խօսիլ վրանին , այլ տե՛ս և անցիր» :

Երբ նայեցայ չուրջըս , տեսայ մի դըրօշ ,
Որ շըրջելով այնքան արագ կընթանար ,
Որ գաղբումէ թըւեր խաղառ զայրացկոտ .

Եւ հետեւէր անոր մի շարք խաւանի
Երկա՛ր այնչափ , որ հրնար չէր ինձ երբեք
Կարծել թէ մահ այդքան շատ կեանք էր լուծեր :

Այդ ամբոխէն ճանչալէս վերջ քանիններ ,
Տեսայ ճանչցայ և ուրուականն այն անձին
Որ վատարար բարձիթողումն ըրաւ մեծ :

Եւ խելամուտ եղայ իսկոյն անկասկած
Թէ այս՝ խաւանն էր սինըքոր վատերուն ,
Թէ՛ Աստուծոյ թէ՛ թըշնամեացն ատելի :

Այս ապիրատը , որ չեղան ընաւ կենդանի ,
Էին իսպառ մերկ , և զիրենք անխընայ
Նը խայթէին դուռեւք , պիծակը այնտեղի :

Կը դըժէին անոնց գէմքերն արիւնով ,
Որ արտատուաց հետ իրենց օտքը կիջնէր ,
Ուր գեանաքարչ զազիր օրգեր ծըժէին :

Թարգմ. 1897, Լոնսոն

ԶՈՒԽ ԿԵՏՈՒԿԻ ԿՈՒԻԻԸ

Պաշգալէի լերանց մէջտեղ՝
Զուխ կըրճին մէջ մեծ և շքեղ
Մի տեսարան է պարզըներ .
Ելէ՛ք տեսէ՛ք , Հայոց քաջեր .

Անդ կանգներ է Ագրիպպասեան ,
Ուրախ լուրեր տարէք ի Վան :

Քրտան և մէկ տարու գեռ նոր ,
Դէմքը քաջի , քաջութաճըր սէգ ,

Սրբառօքն առիւծ , բազկաւ հըղօր ,
Գեռաբուսիկ մօրուսին տէգը .

Անդ կանգներ է Ագրիպպասեան ,
Ուրախ լուրեր տարէք ի Վան :

Հրացան ուսին , ձեռքը նիզակ ,
Սչքէն ցայտէ կըրակ ու բոց .
Վարժպետ երբեմն , այժմ աւաղակ ,
Իւր շուրջ կան եօթն այլ քաջք Հայոց .

Անդ կանգներ է Ագրիպպասեան ,
Ուրախ լուրեր տարէք ի Վան :

Ինքն և եօթնեակ իւր քաջ ընկերք
Բոլորն ալ են Վանցի տըղերք .
Հայրենիքին ուխտ են կապեր
Իրենց արիւն տալ ի նըւէր .

Կեցցե՛ն ընկերք Ագրիպպասեան ,
Ուրախ լուրեր տարէք ի Վան :

Ազատատէր այս նոր խըմբակ
Վանէն Հէթիւան գան և գընան .
Զարենն սպաննեն թուրք քուրդ վայրագ ,
Վըրէժ հանեն հընգադարեան .

Կեցցե՛ն քաջեր Ագրիպպասեան ,
Ուրախ լուրեր տարէք ի Վան :

Ինչ որ խօսի այս հրոսապետ ,
Ինչ որ գրրէ յիւր Օրագիր ,

Հայոցս համար են վերկաւէտ՝
Թէ արկաններ զանոնք ի կիր .

Ահա խօսի Ագրիպպասեան ,
Ուրախ լուրեր տարէք ի Վան :

«Գարուս մէջ տա՛նն և իններսրդ
Ապրիլ շընչել թէ կուղէ մարդ ,
Զի կայ առողջ այլ մըթնուրտ՝
Ազատութեան սուրբ օդէն զատ» .

Այսպէս զըրէ Ագրիպպասեան ,
Ուրախ լուրեր տարէք ի Վան :

«Լաւ է ազատ կեանք մի տարի
Գան ծառայել միշտ օտարի .
Լաւ է մեռնիլ մահուամբ արի
Գան թէ ապրիլ ըստրուկ գերի .

Այսպէս գոչէ Ագրիպպասեան ,
Ուրախ լուրեր տարէք ի Վան :

«Ազգ , Պատրեարք զո՛ւր բողոքէ ,
Զո՛ւր խընդրէ , Թուրքն անողոր է .
Աւզակութիւն սուր բողոք է
Բըւնակարին զեղծմանցը գէժ» .

Այսպէս գոռայ Ագրիպպասեան ,
Ուրախ լուրեր տարէք ի Վան :

Ըսաւ , ի՞նչ իւրովքն ի դաշտ . չ .
Ամիս մ'էր որ շահատակէր ,

Երբ որ մ'հեծեալ զօրաց մի վաշտ
Գէմն ելաւ, — ինք հետեակ էր .

Բայց չի վախցաւ Ագրիպպասեան ,
Ուրախ լուրեր տարէք ի Վան :

Կրրակ տեղաց երկու կողմէն ,
Հայք ձի հեծեալ հաւտար զլորեն .
Թըւով ցանցաւ , իսկ սըրտով քաջ ,
Մահ կը սըրփռեն ի ձախ և յաջ .

Թուրք թառալէ Ագրիպպասեան ,
Ուրախ լուրեր տարէք ի Վան :

Յերկնից էր՝ թռաւ ջուխտ մի զընդակ .
— Այդքան պատուի թուրքը արժան չեն .
Հայոց կողմէն զայդ մի աւզակ
Զարկուան, երկուքն ալ ի լանջէն .

Լանջէն զարկաւ Ագրիպպասեան ,
Ուրախ լուրեր տարէք ի Վան :

Վերջին անգամ՝ մրնչեց այսպէս .
Ուրախութեամբ կը մեռնիմ՝ ես .
Իսկ դու սըրբէ՛քու արտասուք ,
Գա՛ղցր հայրենիք , մի՛ կտակեր սուգ .

Ողջո՛յն , քաջեր Ագրիպպասեան ,
Ուրախ լուրեր տարէք ի Վան :

«Վարմիր արխն , կանաչ արեւ
Զոհեցի քեզ . մընաւ բարեւ .

Փայլե՛ հայ դրօշ բերդիդ վերեւ ,
Ինձ շա՛տ թէ տաս գափնի տերեւ .

Ողջո՛յն , քաջեր Ագրիպպասեան ,
Ուրախ լուրեր տարէք ի Վան :

Փակեց շրթներն, աչերն ալ հետ ,
Ընկերին մօտ վըռուաւ՝ շունչ ետ .
Գէմն էր պոյծաւ , ճակատն էր ջինջ՝
Մինչ զի կարծես թէ կայր ի նինջ .

Նընջէ՛ հեղիկ Ագրիպպասեան ,
Ուրախ լուրեր տարէք ի Վան :

Ո՛վ հին քաջաց նոր պայազատ ,
Մեռա՛ր որ մենք տպրինք ազատ .
Հայոց սըրտեր հանեցիր թունդ ,
Զենք մոռանար քու վեհ անունդ :

Անմահացաւ Ագրիպպասեան ,
Ուրախ լուրեր տարէք ի Վան :

Թուրքեր կոչեն քեզ չար հըրոս ,
Մենք քեզ ճանչանք ազնիւ հերոս .
Անոնք կոչեն թող առպատակ ,
Մենք կանուանենք քաջ նահատակ :

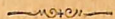
Անմահացաւ Ագրիպպասեան ,
Ուրախ լուրեր տարէք ի Վան :

Վարդակարմիր արեանդ հեղում
Պըտղաբերէ քէն և յատում,
Եւ հասցընէ հայոց երկիր
Նոր հայկազունք վըրէժխընդիր :

Անմահացաւ Ագրիպպասեան ,
Ուրախ լուրեր տարէք ի Վան :

1889, Կ. Պօլիս

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ

Չուխ-Կէտուկի դէպրը ըիչ շատ ծանօթ է ամէնուն :
Գուրաքըզեան և Ագրիպպասեան անունով երկու
Վանեցի երկտասարդներ , որոնք աւմեհիակաց էին : մէկ
բանի ընկերներու հետ կազմած էին գինեալ խումբ մը՝
ասպատակային կամ թերեւս տարրեր կադի յեղոփոխա-
կան նպատակով մը որը իրենց կը բացատրէին «պանրի
գողութիւն» անուն տակ : Ասոնցմէ փոքր խմբակ մը ,
ըստ ոմանց միայն երեք հոգի՝ որոնց երկուրը վերը յիշ-
ուածները , Պաչգալէի մօտ Չուխ-Կէտուկի մէջ յանկար-
ծական յարձակում կրելով թուրք հեծեալ ռախիւաններէ ,
բաջութեամբ կը սպառապանուին . իրենցմէ երկուքը կըս-
պաննուին , իսկ երրորդը՝ Գուրաքըզեան , կը յաջողի
փախչել : Դէպքին մանրամասնութեանց վրայ արտած
տեղեկութիւնները իրարու հակասական են : Ի՞նչ որ ալ
ըլլան սակայն դէպրին իրական պարագաները , սա յայտ-
նի է թէ իր ժամանակին մեծ ոգեւորութիւն և ցնցում
առաջ բերաւ այն , և ասոր ամենագլխաւոր պատճառնե-
րէն մէկն ալ Վանայ կուսակալ Խալիլ Բէյի ազմկայոյց

հեռագիրն էր , որը ամբողջութեամբ հրատարակուեցաւ
Կ. Պօլի թերթերուն մէջ և որու հրատարակութեան
յաջորդ օրն իսկ յիշեալ կուսակալը Օսմանիէ ականա-
կուս պատուանշանով կը փարձատրուէր Սուլթանէն :

Այդ հաշակաւոր հեռագրի թողած տպաւորութեան
տակ գրած եւ վերագրեալ տողերը , հիմնուելով անոր
տուած տեղեկութիւններուն վրայ՝ որոնք յետոյ բոլոր-
վին շըստուգուեցան : Այսպէս , երգին մէջ իրը գլխաւոր
հերոս փոխանակ Ագրիպպասեանի անունն՝ առաջին ան-
գամ Գուրաքըզեանի անունը դրած էի , լայց յետոյ դիտ-
ղըննութեամբ ստուգուեցաւ թէ մեռնող կտրիճը Ագրիպ-
պասեանն էր և ո՛չ թէ Գուրաքըզեանը : Նոյնպէս կու-
սակալին հեռագիրը կըսէր թէ խումբը եօթը անդամներէ
կը բաղկանար որոնք բոլորն ալ Վանեցի էին . մինչդեռ
վերջէն հաստատուեցաւ թէ մեռնող բաջերէն մէկը , Վար-
դան Կօջէան (Կարութիւնեանց) , Կովկասցի էր :

Ագրիպպասեանի գրադանէն ելած էր յիշատակարան
կամ օրագիր մը , նոյն Ագրիպպասեանի կամ թերեւս Գու-
րաքըզեանի գրչէն ելած , և որմէ բազումներ կը պա-
րունակէր կուսակալին վերայիշեալ հեռագիրը :

Այդ օրագրէն երկու կէտեր ներշնչած են բերթ-
ուածիս 7^{րդ} և 13^{րդ} տուները : Օրագիրը այսպէս կը բա-
ցատրէր խմբին կազմութեան պատճառը . «Տասնութինե-
րորդ դարուս մէջ ապրող մարդուն համար Ազատութենէ
զատ չկայ ուրիշ միջնորդութ մը յորում կարենայ շնչել » :
Օրագրուր , իրազեկ այգալիսի ձեռնարկի մը սպառնացող
վտանգներուն , կըսէր . «Ուրախութեամբ կերթամ մեռ-
նելու . իսկ դու , բա՛ղրը հայրենիք , որդի՛ արտասուքդ ,
և խնձի համար սուգ մի՛ բռներ » :

Քերթումիս տուի Պէշիկմաշլեանի ծանօթ «Չէյ-
թուցի կտրիճի» («Գու զո՛վ խնդրես») երգին ձեւը ,
ո՛չ թէ անմահ քերթուին նմանելու յաւակնութեամբ ,
այլ այդ երգի ամէնուն ծանօթ եղանակովը երգելու հա-
մար ազգային նոր կեանքի հերոսներէն մէկուն յիշատակը :

ՆԱՀԱՏԱԿ ՍՄԲԱՏԻՆ ՄՕՐ ՈՂԲԸ

Սմբատ ոլբուն, լոյս իմ աչքիս,
Սըրտիս ծաղիկ դուն աւաղ.
Խըլեց քեզի Թուրքը, հոգիս,
Եղար ազգիդ դուն մատաղ:

«Թուրքն է վայրի իբրեւ մայրի»
Ըսիր, լըսեց ստիւր
Քանի՜ յիշեմ սիրտըս կայրի,
Չարը լուծեց իւր ոխը:

Բանտը նետեց քեզ անողոր
Հայի արեան սոխածը.
Շըղթայ զարկաւ . . . ու քու բողբ
Չանսաց Հայի Աստուածը:

Կարնոյ բանտին խորշը ձրգուած՝
Երկար ատեն հեծեցիր.
Մօրըդ փոխան չըղթագ գըրկած՝
Վերջին շունչդ փըչեցիր:

Ողբի ձայներս թո՛ղ ժամանեն
Մինչեւ երկնից սահմանը,
Եւ հայ կըտրիճք թող վրէժն առնեն
Որդուս անժամ մահուանը:

Կարճ ապրեցար ծաղկի մը պէս,
Շուտ զըրկեցար արեւէդ.
Գընա՛ երկինք՝ հեռա՛ւ երկրէս,
Հո՛ն կը հանգչիս ցաւերէդ:

Սիրուհուդ հետ կուգամ և ես,
Հոն կը գլխէնք մենք զիրար.
Կանիճեմ բազդս, այլ կօրհնեմ քեզ,
Զի հայրենեաց զո՛հ եղար:

1889, Կ. Պոլիս

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԾԱՆՈԹՈՒԹԻՒՆ

Սմբատ Ալաշկերտցի սրտանի մ'էր, որ իր ուսումը աւարտելով Կարնոյ Բողբուկան հայերու «Մատեաց Վարժարան»ին մէջ, անկէ Բաղատիճ գիւղը ուսուցչութեան պաշտօնի գացած ժամանակը, 1888ին, Երզնկայի մէջ ստիկանութեան խուզարկութեան կենթարկուի. իր դպրոցական շարադրութեան տետրակին մէջ կը գտնուի «Հրաւեր առ Հայս» վերնագրով ոտանաւոր մը որու մէջ «Թուրքն է վայրի իբրեւ մայրի» խօսքերը կան եղբ: Քաղաքակիրթ և խելացի կառավարութիւն մը այդպիսի պատանեկան զրուածքի մը կարեւորութիւն չպիտի ընծայէր, կամ չա՛ա չա՛ա թեթեւ պատժով մը խնդիրը պիտի վերջացնէր, քանի որ մոռումնոք դեւ այն ժամանակը հայ ազգին դժգոհութեան արտայայտութիւնները նշանակելի համեմատութիւն մը տուած չէին: Բայց թուրք պաշտօնեաները այնպէս չեն մտածեր. կողմն իրենց վայրենա-

Թեան մօտին Սմբատի ըսածը իրենց դարձով հաստատել.
կը ձերբակալեն ոչ միայն Սմբատը, այլ և Կարնոյ մէջ ալ
իր ուսուցիչը Պ. Արրահամ Սէրլեմեան: Սմբատը Ներլըն-
ցայի գեանափոր բանտին մէջ մէկ քանի ամիս մնալէ վերջ՝
կը փոխադրուի Կարնոյ բանտը, ուր սաստիկ չարչարանք-
ներու կենթարկուի, մինչեւ որ առաւօտ մը մեռած կը
գտնեն զինքը իր խցիկին մէջ. մարմնին վրայ թունաւոր-
ուածի նշաններ կը տեսնուին: Տարաբաղդ պատանդին
ղիակն ալ կրօնական թաղմանէ կը զրկուի. աղքատնոց
և տոճկոճիկի Արխատակէս Դերձակեան շեղիակոտոր կը
հրամայէ որ առանց կարգ կատարելու «չաղգամի պէս
թաղեն Տէրութեան անհաւատարիմ՝ սրիկան»: Քիչ ժա-
մանակ վերջը սրտին ցաւէն կը մեռնի պատանիին թըշ-
ուառ մայրը, ու անոր ետեւէն շուշանար Սմբատի նշա-
նածն ալ. . . Այս սրտածովիկ դէպքերէն վերջ, անգլիա-
կան հիւպատոսին միջամտութեամբը բանտէն կազմուի
և Կ. Պօլիս կուգոյ Սմբատի ուսուցիչը Պ. Սէրլեմեան,
որով տուած եւ ժամանակին այս տեղեկութիւնները:

ՊԱՆԴՈՒԽՏ ՄՇԵՑԻՆ

(Chateaubriandի “Le montagnard émigré., երգիկն
նմանողութեամբ)

Քո՛ւրիկ, ի՞նչ քաղցր և անուշ
Գայ հայրենիքս ինձ ի յուշ.
Ի՞նչ զւարթ էին մեր օրեր
Ի Մուշ,
Ո՛վ հայրենիք, դու միշտ լեր
Իմ սէր:

Կը յիշե՞ս որ մայրիկը
Բռնիքիկին¹⁾ քովիկը
Մեզ կը սեղմէր գողարիկ իւր
Գիրկը.
Շէկ մազերուն տալինք բիւր
Համբոյր:

Քո՛ւրիկ, դեռ մի՞տըք է յիտակ
Մուշեղայ բերդն²⁾ աւերակ,
Ուր ժողովէինք դարնան սունկ
Սիպտակ.
Շուրջ բուրէին բիւր ծաղիւնը
Զերդ խունկ:

Յիշե՞ս այն սուրբ Գորդի աղ³⁾
Ուր քաղէինք մանիշակ,
Ուր օգն ու ջուրն էր պայծառ,
Յըստակ.
Կը գեղգեղէր ծառէ ծառ
Ծիծառ.

Եւ մեր դաշտը ջրբաւէտ՝
 Ուր Մուրառ⁴⁾ եւ Մեղրադէտ
 Կը փողփողեն արեւէն
 Վէտ վէտ .
 Հասկեր իրար բարեկեն
 Հովէն :

Յիշե՛ս Մըշոյ Սուլթանն⁵⁾ այլ՝
 Դըմբեթներով փայլ ի փայլ ,
 Ուր մեր մօր հետ ուխտ ելանք
 Քայլ քայլ ,
 Ի՞նչ թըրթըռուն սըփուէր վանդ
 Իւր զանդ⁶⁾ :

Ո՛վ տար ինձ զիմ՝ Հայկանուշ ,
 Եւ իմ այգին , աւան անուշ ,
 Ո՛վ զիս նորէն դարձընէր
 Ի Մուշ .
 Ո՛վ հայրենեք , դու միշտ լեր
 Իմ՝ սէր :

Մուս, 1891

ԲԱՌԱԿԱՆ ԾԱՆՈԹՈՒԹԻՒՆՔ

1) Բախերիկ. վառարան, նաեւ ձխնելոյց: — 2) Մուշե-
 լայ բերդ. Մշոյ հարաւային կողմը փրած բերդ մ'է: — 3) Ս.
 Քորգի աղ. (Ս. Գեորգի աղբիւր) Մշոյ հարաւային արեւել-
 էան կողմը անուշամամ աղբիւր մ'է. տրգապատեալ բաւ-
 տիկներու անտառակէ մը, ուր սովորաբար գրասնկի կերբան
 Մշեցիք: — 4) Տեղացիք Մարառ գետ անունով կը կոչեն
 Արածանին, եփրափ արեւելեան ճիւղը, որ կը նեղէ Մշոյ
 դաշտը ճիւղախէն դէպ արեւմուտք: — 5) Մշոյ Սուլթան կը կո-
 չեն տեղացիք Ս. Կարապետի վանքը, որ իննասկեան վանք
 ալ կըսուի: — 6) Զանդ. գանգալ:

ՎԱՐԴԵՆԻՍՅԻ ԿՆԻԿ

— — —

Կուր կէը¹⁾ Վարդենիս Մուսա պէկի դէմ .
 Թաւան²⁾ տանեւու եկած էր էդ³⁾ շուն .
 Հաւար էձգեցին⁴⁾ . դեպէն լ'Արտօնքէն⁵⁾
 Սմէն մարդ վազեց, մարդ չի մընաց տուն :
 Միճակ⁶⁾ խորթ⁷⁾ կէնճ մը նրստած կը ժըղէր⁸⁾
 Քիւրիվի⁹⁾ մը հետ՝ բուխերիկին խնչ¹⁰⁾ .
 ԶՔրդու թարք չի տուց, ¹¹⁾ ժըղուն ¹²⁾ անուշ էր .
 Զի գընաց հաւար, մընաց ուր¹³⁾ տան մէջ :
 Մէկ մ' լ' էնադեհաց¹⁴⁾ եկաւ ուր կընիկ ,
 Ունքեր պըռըստած, կախած քիթ մըռութ,¹⁵⁾
 Վերուց զուր¹⁶⁾ լաչակ զըլխուց խորտաիկ,¹⁷⁾
 Թաւեց վըր էրկայ¹⁸⁾ , ըսեց . «Ա՛ռ զըլխուդ .
 Ու վերուց զըլմվանկ¹⁹⁾ որ սունէն²⁰⁾ էր կախ,
 Ինք կերթէր հաւար . . . Էրիկ տեղից թաւ ,
 Առաւ զլէք²¹⁾ ձեռքից, ու «վա՛խ լըմին վա՛խ»²²⁾
 Ասելով վազեց , հաւարին հասաւ :

Հաղա՛ր ապրին հմալ²³⁾ կըտրիճ կընկըաիք²⁴⁾
 Որ կըռի գրկեն զուրանց էրկըաիք²⁵⁾ :

Մուս, 1887

ԲԱՌԱԿԱՆ ԾԱՆՈԹՈՒԹԻՒՆՔ

1) Կար. 2) արաւ. 3) այդ. 4) հաւար ձրգեցիկ, զիրաւ
 օգնութեան կանչեցիկ. 5) Արտօնք Վարդենիսի քով հայա-
 բնակ գեղ մ'է եւ անոր արժանաւոր դրացիք իւ մարդէ.

բու Բաշուքեամբ. 6) լիմակ. 7) կսրին. 8) կր խօսակցեր. 9) բարեկամ, միայն Քրդերու համար կրօնի. 10) Բոլ, մօս. 11) թարր չի տուեց—բերք չըբաւ, չըտուց. 12) խօսակցութիւնը. 13) իւր. 14) մեկ մ'ալ անդիեմ, 15) քրքունք, 16) իւր. 17) գեղեցիկ. 18) նեւեց երկանը վրայ. 19) թիւ ֆէնի, հրաւան. 20) սիւնեմ. 21) գեմք. 22) վաճիմն վաճ. 23) այդպէս, այդպիսի. 24) կիներ. 25) երկներ:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԾԱՆՈԹՈՒԹԻՒՆ

Վերադրեալը սոսոյց սրտամտեան եզերութիւն է որ սրտառհաճ է 1887ի աշնան, երբ Մուսա պէյ, որ Հայերու երկարատեւ բողոքներուն վրայ լսի ձեւի մը համար ձերբակալուած էր, բանտէն փախչելով՝ իրեն գէժ բողոքող միւս զեչերուն նորանոր վնասներ հասցընելէ վերջ, իր մօրդերով Վարդենիսի վրայ ալ յարձակեցաւ, բայց զեղացւոյ բուն զխաղրութեամբը ետ մղուեցաւ: Երկու Հայեր ծանրապէս վիրաւորուեցան: Գեղացիք իրենց յաղթութիւնը կը պարտին մասամբ ալ իրենց կիներուն աննման քաջադատութեանը որոնք, Սարգստացի կիներուն պէս, կռուի կը զրկէին իրենց գաւառները և ամուսինները: Վարդենիս ուրիշ մէկ բանի ժամանակակից զէպրելու մէջ ալ նշանաւոր հանգիստացաւ իր բնակիչներու բաժնութեամբը և պարծանքը եղաւ Մշոյ գաղտնի: 1893 տարւոյ յունուար ամսին սկիզբները, երբ Աւգուստի զէպրին առթիւ Վարդենիսի մէջ ալ ձերբակալութիւններ և անբացատրելի վայրագութիւններ կը կատարէին թուրք զօրքերը, Վարդենիացի մէկէ աւելի կիներ իրենք իրենց ձեռքով կրակ տուին իրենց բնակարաններուն. հայ կիներու զիւցաղնական այս յուսահատ փորձը շանթաւորեց

վայրագ կեղեքիչները որոնք տար վրայ դադրեցուցին իրենց դադանութիւնները: Այս գեղէն էր հաշտուոր և անմասնաւոր յեղափոխական Մարգար Վարժապետը, որ Մշոյ գաղտնի մէջ յեղափոխական դադարարի առաջին ծառադրոշներէն մէկը եղաւ և որ Աւգուստի յիշեալ զէպրին առթիւ ձերբակալուելով՝ 1894 թուի սկիզբները կախաղան բարձրացաւ Բագէշի մէջ:

ԿԻՒԼԻԶԱՐ

Ողբ առեւանգած աղջկայ մօր

Դեռ երեկ շէն էր և ուրախ մեր տուն,
Իմ (սեւ) միամիտ²⁾ նըստուկ ժողէր³⁾ գուն.
Էսօր սուգի մէջ մեր բոլոր քաւթաթ⁴⁾
Քու ապով⁵⁾ հառչէ, կը քաշէ հարաւթ.
Վա՛խ իմ խորտակի⁶⁾ մէկ հատիկ Կուլո⁷⁾,
Քօռցան իմ աչքեր, տարաւ գրի ճաղո⁸⁾:

Տրախրէք տարաւ, տեսըրդ խորտակի,
Թըշէք Արամեաւ մանին⁹⁾ ինձօրիկ.
Շօրօր¹⁰⁾ կարու պէս՝ քէլէս մանաբրտիկ.
Շէկիկ են ծամերդ¹¹⁾, գուն մեր տան ծաղիկ.
Իսկ միկա¹²⁾ սուր ես, սուր ես՝ իմ Կուլո,
Վա՛յ իմ արեւուն, տարաւ գրի ճաղո:

Վըր սիպտակ ճակտիդ փէլկըտար դադաթ¹³⁾,
Ճըղերն էր սրբմա, օրթէն էր արծաթ.

Հալաւ ու քէմեր քրդի կէր¹⁴) հաղար ,
Ապրըժան¹⁵) ու շարը¹⁶) , գինդ¹⁷) , նըխշուն ,
մեղար¹⁸) .

Խըլեց դքի օտար , իմ պէպախտ¹⁹) Կուլօ ,
Փրըցուց զիմ ճիկար , տարաւ զքի ճաղօ :

Խարցայ , Չըխուրայ ըմմէն պատանի
Սափտաքար դառնայ , զըրկէ մատանի .
Խարանց մէկ լէ չէ՛ քրդիկ արժանի ,
Չքի Վարդենիացին հարս պիտի տանի .
Բայց , ախ , կը խելուիմ²⁰) , իմ պէտպախտ Կուլօ ,
Եկեր կը տանի զքրդի քուրդ ճաղօ :

«Հաւա՛ր , Աղաճա՛ն²¹) , հաւա՛ր , ուէ՛ս Միրօ²²) ,
Արի՛ , նօրընծայ²³) , ե՛լ ըշտապ , ա՛րօ²⁴) .
Հանդէ քուրդ եկաւ , կը տանի աւար ,
Թախէ ըզմեր տուն , շո՛ւտ հասէք հաւա՛ր .
Հանդէ կը տանին զիմ աղջիկ Կուլօ ,
Զիմ աղջիկ տանի էգ գազան ճաղօ» :

«Զարկէ՛ք , տօ՛ ճըժեր²⁵) , էգ անիրաւ քուրդ ,
Զարկէ՛ք էգ շըներ , արէք ջարդ ու բուրդ .
Առէ՛ք կեռ²⁶) , կոբալ²⁷) , թի , վարօց , խարղան .
Մանգաղ , դերանդի , խանջալ , թուր , հրացան ,
Հասէ՛ք , աղբըրտանք , տանին զիմ Կուլօ ,
Ստանամ²⁸) ձգի զուրալա՛ն , զարկէ՛ք զէգ ճաղօ» :

Զարկինք ու զարկւանք , բայց շանց թիւ չատ էր .

Աղճօն ու Միրօն վըր միջաց²⁹) պատեր³⁰) ,
Աբօն ուր արնի մէջ թապըլարկէր .
Տէրաէր լէ շիւար՝ հաւա՛ր կը կանչէր .
Թափան դըրկեցներ³¹) , բայց ըզքի , Կո՛ւլօ ,
Զկարցան յետ խըլել , ու տարաւ ճաղօ :

Լըտի ես ըզքում յետքի ճիկ³²) վըհատ ,
Լըտիր հալպաթ դուն լէ զիմ յետքի խրատ .
«Նամա՛ն իմ աղջիկ , խսիկ³³) չեղնիս փատ ,
Զեղնի՛ ուրանա , թորկեռ³⁴) լուս հաւատ ,
Զեղնի՛ մերկանա ճակտիդ սուրբ մեռն ,
Լա՛ւ է դուն մեռնիս քանց սիրեռ զճաղօն» ,

Հըմլա³⁵) կատներ³⁶) ու խելուած կերթէնք դէմ ,
Պալքիմ զիմ աղջիկ քրըրուց ազատեմ ,
Կամ պարի մեռնիմ իմ աղջկայ ուղբուն . . .
Անդուման³⁷) շըջայ , ընկայ վըր հողուն .
Կորցեր եմ զիմ ուշք . . . իսկ ըզքի , Կուլօ ,
Քաշկըռաէ տանի էգ գազան ճաղօ :

Տարա՛ն , վափէլէ՛ր³⁸) , զիմ աղջիկ տարան ,
Զիմ ճրազ ընցուցին³⁹) , զիմ տուն՝ ըլն վէրան .
Տարա՛ն զճերուկ լէ , տարա՛ն տապնատուն⁴⁰) ,
Տապնի վրէն գրեցին «Կուլօյի ուղբուն» .
Տարա՛ն զիմ ջուխտակ աշից լուս Կուլօ ,
Մըթնի՛ բու ջուխտակ աշից լուս , ճա՛ղօ :

Վայըմըն⁴¹) , Կո՛ւլօ , զիս թորկիր պեղար⁴²) ,
Կիլսամ գքու սեւ բախտ , քաշեմ ախ ու զար .

Խօ՞ղի⁴³) չէր ծընե , Խօ՞ղի մեռնէր դուն ,
Քանց եղնէր դերի անկրաւ քրքողուն .
Խօ՞ղի չէր խորոտ , Խմ աղջիկ Կուլօ ,
Պալքիմ չէր տանի գրքդի շուն ձաղօ :

Է՛րկինք , Խ՞մալ⁴⁴) դուն իշեցիր⁴⁵) զէդ գործ ,
Խ՞մալ մօր լաղջկայ սիրուն արիր փորձ .
Հօրի՞⁴⁵) չիջուցիր կէծակ ու քուկուրա ,
Էրեւ ու ջնջել զէդ դաղան ազգ քուրդ .
Է՛րկիր , թէ չուզիր կուլ տալ ըզձաղօ ,
Պալքի կուլ տայիր դիմ աղջիկ Կուլօ :

Կ. Ղօլիս, 1889

ԲԱՌԱԿԱՆ ՆԱՆՈՐԱԴԱՆՈՒԹԻՒՆՔ

1)Քով, մօս.—2)անկասկած.—3)կը խօսէիք.—4)ըն-
սանիք.—5)հու պահառով.—6)գեղեցիկ.—7)Կիւլիզար, ա-
ռեւանգուած աղջկան անունը.—8)ձեգալիք, Մուսա պէյի
եղբայրը.—9)կը նմանիմ.—10)նագանի.—11)մագերդ.—
12)նիմա.—13)արծաթ գլխանոց ոսկեթել ծոպերով՝ որ կը
կրեն Մշոյ աղջիկները.—14)դուն ունէիք.—15)ապարան-
շան.—16)մանեակ.—17)օղ.—18)նկարեն (գոյնզգոյն) գոգ-
նոց.—19)դժբաղդ.—20)խելիս կը կորսնցունեն.—21)ալ-
ջկան հօր անունը.—22)աղջկան հօրեղբայր որ Խառնի
գիւղապետն էր.—23)աղջկան միւս հօրեղբայր Տ.Յարութիւն
հանանան.—24)մեծ հայր, այսինքն աղջկան պապը՝ Յեկօր,
որ այդ դեպքին մեջ սպաննուեցաւ.—25)սղափներ.—26)
երկրագործական գործիք մը՝ որ իր ծայրը երկաթե նանկ
մը ունի.—27)նաւս գաւազան.—28)աղջկան մօր անունը.
—29)կանակի վրայ —30)ինկեր.—31)գրագիներ,—32)նիշ.
—33)բնաւ.—34)քուլուս, լիւսնա.—35)այսպէս.—36)կը

սեխ. կատնէր, կերթէր եւլն. քապէս յոգնակիի վերջաւո-
րութիւն ունին, եգակի են, եւ կը նշանակեն կըսէի, կեր-
թայիւ.—37)յանկարծ.—38)բղերէն ձայնարկութիւն մը՝
իբր աւա՞ղ.—39)հարեցին.—40)գերեզմանասուն, տապան՝
գերեզման.—41)բղերէն ձայնարկութիւն մը, վա՞յ ինձ.—
42)անհանգիստ.—43)երանի՞ քե.—44)ի՞նչպէս.—45)նայե-
ցար, դիտեցիր.—46)ինչո՞ւ:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՆԱՆՈՐԱԴԱՆՈՒԹԻՒՆ

— յօդոս —

Կիւլիզարի տաւանդման պատմութիւնը քիչ չտա ծա-
նօթ է ամէնուն. հետեւորար չենք ուզեր գրել հաւ այդ
զէպրին մանրամասնութիւնները: Ըսենք միայն թէ Կիւլի-
զար, հաջակաւոր աւագակապեալ Մուսա պէյի զոհերէն
մին, իր անունը անմահացուց իր դերազոյն արիւթեամբ
ըն՝ որով քրդական հարկմի մէջ պահպանեց իր հաւատքն
ու ազգութիւնը, և Բաղէշի դատարանին առջեւ՝ հակա-
ռակ ամէն տպանաւորներու սրտնց ետիմարկուած էր՝ բա-
ջութիւն ունեցաւ յայտարարելու թէ ինք՝ Քրիստոնէոց է
և Քրիստոնէոց պիտի մեռնի : Կիւլիզարի տաւանդման
զէպրը ո՛չ միայն խորապէս յուզեց բոլանդակ Հայու-
թիւնը, այլ արձագանգ գտաւ եւրոպական մամուլին մէջ
ալ. անմահ Կիւլիզարի հայկական խնդրին ի նպաստ իր
անդրանիկ նամակը գրեց Կիւլիզարի աթիւն : «Daily-News», ի
մէջ երեւցած այդ յուզիչ նամակը արտասպէցին աշխար-
հի բոլոր քաղաքական թերթերը: Հասարակոց կարծիքի
այս ընդհանուր յուզումի առջեւ էր որ, Ստամբուլ վեր-
ջապէս ստիպուեցաւ հրաման հանել որ Մուսա պէյ դատ-
ուի Կ. Պոլսոյ մէջ—բան մը որ երեւ չորս տարիներէ ի
վեր անգաղար կը պահանջէին Մշեցիները, և միշտ կը

մերժուէր: Ընթերցողները նայեալս զիսեն այդ դատաւ-
տանին գոյթնակեցոյցիչ մանրամասնութիւնները: Կիւիւ-
զարի առեւանգումը եւ ոչ իսկ դատարանի առջեւ հանուե-
լու չափ կարեւոր բան մը նկատուեցաւ, և Մուսա պէյի
դեռ ուրիշ չարք մը քառմենի ոճրագործութիւններն ալ,
հակառակ 50ի չափ Հայերու և մեկ բանի Քիւրսեռու
Հախճախի վկայութիւններուն, «չհաստատուեցան», և
թշուառականը անդառա՛խ մնաց: Այդ օրն էր որ անգլիա-
կան զեապանը կը հեռագրէր իր կառավարութեան. «Սո-
մանեան արգարութիւնը այսօր պոռնկացաւ մայրաքաղա-
քին մէջ. Մուսա պէյ աղատ արձակուեցաւ», ու այսօրն
զիմակագերծ կըլլար Ստամբուլի կառավարութիւնը Եւրո-
պայի առջեւ: Նոյն օրը հայ ժողովուրդն ալ վերջնակա-
նապէս կը համոզուէր թէ ո՛րքան յիմարութիւն է մի մի-
այն օրինաւոր միջոցներով թուրքէն արդարութիւն խընդ-
րելու քաղաքականութիւնը. այդ օրը հայ յեղափոխական
զաղափարը կունենար իր գոյութեան անժխտելի սրա-
ճառը, և ի կատարը:

Ուրեմն կիւլիգարի գէպքը, իր ստացած այս մեծ
նշանակաւթիւններով, գործաւ հայ ժամանակակից սրա-
ժութեան անստանալի անցքերէն մին:

ԱՐՁԱԳԱՆԳ

— * * —

«Եթէ դո՛ւս լուեցեն,
Քարինդ աղաղակեցեն»,

Պատգամախօս եւ դու մեզի համար փառէ:

— Հա՛, մարգարէ:

Ճիշդպատասխանութեան փառի՞ հարցմանց քաւ:

— Հարցմանց քաւ:

Հայաստանին երկինք ե՞րբ կուտայ Գարուն:

— Երբ կուտայ արուն:

Թարխն քափեմի՞ մեզ ծագի՞ արդարեւ:

— Ծագի՞ արդարեւ:

Մեզ պէ՛տ է լոկ կարծեմ յո՛ւ ու սեր:

— Ու սուե՛ր:

Թէ հայորդիք եւն հարազատ

— Եւն յար ազա՛ն:

Երկիր կառնու՛ն ինր ոգի:

— Նորոգի:

Լափե՞ մեր քուր, փոփոք . . .

— Թո՛ւրք ու Բուրդ

Կուրժի՞ անօրեւն

— Ա՛ն օրեւն:

Ուրեմն՝ ա՛րիք

— Ա՛րիք:

Մէն մի մարդ . . .

Ի մա՛րս:

Ի Մա՛րս:

— Ա՛րդ:

* *

Քարերն անգամ աղաղակեն, փարոգեն.

Թերահաս Հայերը դեռ չի լլսեն:

Ա. Ռ. ՀՆԶԱԿ

Նեռաւոր երկիր նըստած դու նըժդե՝
Հայրենեաց բազմին մօտուստ ես տեղեակ,
Գարող քաջարի նոր ըսիրդբանց վեհ,
Յնդափոխութեան ձայնատու ՀՆԶԱԿ:

Ըոր դաղափարի քո ցանած սերմա՝
Աղնիւ պըտուղներ հասուննան արագ.
Կարին և Պոլիս, որոտման նըման,
Անդրանիկ շարժմունք ծընանքե՛ւ, ՀՆԶԱԿ:

Եսար բըռնակալը, հայոց կեղեքի՝
Վախէ՛ն պահուեցաւ ոսկի դահին տակ.
Խուլ եւրոպայի թընդաց մէն դահլիճ,
Հայը ցընցուեցաւ, կարմրեցաւ ՀՆԶԱԿ:

Եւսօր քո սերմանց նոր պըտուղք ահ՝
Հասած կարմրին՝ արեան նըմանակ.
Կենաց և մահու սուրբ ժամ մերձենայ,
Կարմիր հրաւերից ական ունիմք, ՀՆԶԱԿ:

Ընչակդ հընչեցո՛ւր, հընչեցուր արե՛ւ
Թո՛ղ Հայք ոտք երնեն ծագէ մինչև ծագ.
Փրչրի՛ ժանտ չըղթան, ծագի՛ նոր ալեղ,
«Ազա՛տ ենք» հընչէ՛ տակէզօ՞ժ ՀՆԶԱԿ:

ԽՕՍԲ ԱՌ ԲՈՆԱԿԱԼՆ

Աս ի՞նչ է դարձեալ, խեղճո՛ւկ բռնաւոր,
Ի՞նչ իրարանցում, մըրիկ ու տաղնաղ.
Դարձեալ ի՞նչ խռովեց հանդիսադ անցաւոր,
Ի՞նչ երազ տեսար, ինչո՞ւ այդ սարսափ:

Ինչո՞ւ զինուորաց բազմաթիւ վահմակ
Առաքես աստ անդ՝ ի դաշտ և դաւառ.
Արդեօք դարաւոր թշնամոյդ բանա՞կ
Կարշաւէ վըրագ — թըւով անհամար:

— «Ո՛չ, ո՛չ. սարսափիս ուրիշ է պատճառ.
Ո՛չ Մոսկովի կայ դէմն ո՛չ թշնամի դաւնդ,
Այլ մի ամբարիշտ մարդ խըռովարար
Եկեր կը յուզէ Մըշոյ ժողովուրդ:

Վախեմ միամիտ իմ հըստառակներ
Անտան իւր գըրդմանց, ինձ դէմ ստք երնեն.
Բայց յոյս ունիմ որ իմ սօտիկաններ
Շուտով զինք մեռած կամ ող ինձ բերեն»:

— Հէ՛, եթէ իրօք այդչափ է միայն
Պատճառ երկիւղիդ, բըռնաւոր խեղճուկ,
Կուշտ ծիծաղելու նախ տուր ինձ հրաման,
Յետոյ մի խըրատ տամ քեզ անկեղծուկ:

Կը վայելէ՞ քեզ , արքայդ մեծաշուք ,
Ծովու ցամաքի դու աէր ինքնակալ ,
Նըստած ի գահոյս պերճ ոսկեճամուկ՝
Մի մարդու առաջ մըկան պէս դողալ . . .

Եթէ դու՝ իրօք՝ բարի ես արդար ,
Ինչպէս երեսպաշտք ստօր են ասել ,
Թէ հովանոյդ տակ՝ աղգեր հաւասար ,
Ազատ , բարեբաստ կարող են ապրել .

Թէ ժողովրդիդ զարգացման՝ իրօք՝
Ու բարօրութեան բաղմակողմանի
Գիշեր ու ցերեկ անըուն տանիս հոգ ,
Թէ այս է ոգին քու մէն հրամանի .

Թէ ժամանակիս նոր բոկղբունքի
Կը համաձայնի գահիդ գոյութիւն .
Թէ արդարութեան և իրաւունքի
Հայելի է քու օրէնքսգրութիւն .

Այդ պարագային , մեծազօր արքայ ,
Այդքան սարսափի և իրաքանցման՝
Քու վեհանճնութիւն պէտք չէ տեղիք տայ .
Քու իշխանութիւն կը մնայ անսասան .

Եւ չատ չի տեւեր՝ զայն չար ապրտամբ՝
Որ յուզել ջանայ ամբխը քու գէմ ,
Կը բերէ քեզի ժողովուրդն անձամբ՝
Նըղթայի զարկած , զրա՛ւ կը գլխեմ :

Իսկ թէ բըռնաւոր ես դու արդարեւ ,
Թէ արիւնեաների կրրես գըլթիդ թագ ,
Թէ մերկ ու նօթի , թըշուառ , անարեւ՝
Աղգեր կը խեղդին անարդ լուծիդ տակ .

Թէ չես դու ռամկին իրաւանց յարգող ,
Այլ զայն նըկատես զերի և ըստրուկ ,
Թէ կեզեքիչ ես և վեհափառ դող՝
Ժողովրդի արեամբ սընանող արդրուկ .

Թէ չեն իրաւունք արդար հաւասար
Գահիդ պատուանդան և հաստատութիւն ,
Այլ տըգիտութիւն , բըռնութիւն , խաւար
Լոկ զայն կը պահեն զեռերս կանգուն .

Ո՛հ , գիտցի՛ր յայնժամ թէ չէ՛ ամբարիշտ
Սո՛ր քեզի գէմ յուզէ զժողովուրդ ,
Այլ Ազատութեան ախոյեան՝ զօր միշտ
Պիտ օրհնեն ապա թէ՛ հայ և թէ՛ բուրդ :

Գիտցի՛ր , հալածանքդ ոչինչ չեն արժեր .
Թէ՛ և ըտպառնաս բանտ , մահ , կախաղան ,
Միշտ պիտ գրանուի մի մարդ անվեհեր
Որ զճշմարտութիւն քարոզէ մարդկան :

Գիտցի՛ր , ալէկոծ կեանք պիտ վարես միշտ .
Յերեկ՝ ահ , սարսափ , գիշեր՝ քուն ընդոտ ,
Պիտ մաշեն սըրտիկդ կտակած , կոկիծ , վիշտ .
Երեկուան գերին՝ այսօր գէմը ըմբոստ . . .

Գահրդ երերուն , փառքդ խաբուսիկ ,
Շուրջդ անէծք , վայ , նըզովք , լաց ու կոծ .
Այ իմ բըռնաւոր , անկումդ է մօտիկ ,
Տե՛ս օրհասական մարտի կրակ ու բոց . . . :

Քեզ դէմ պիտ կանգնի ո՛չ թէ միայն Մուշ ,
Այլ սէգ խրոխտապան՝ Հայաստան ողջոյն .
Պիտ յաղթանակէ , թէպէտ քիչիկ մ'ուշ ,
Ժողովրդային վեհ ճըշմարտութիւն :

Եւ բազմաչարար մարդկութեան վերեւ
Հուսկ պիտ տարածի հաշտութեան կամար ,
Եւ Ազատութեան պիտ ծագի արեւ
Գերայն՝ գերողին վըրայ հաւասար :

Սասուն, 1892

ԲԱՆՏԱՐԿԵԱԼ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ

Կըշտացի՛ր , ո՛վ թուրք , ահա բռնեցիր
Յեղափոխիչ մ'ալ , ու չղթայեցիր .
Քու կատաղութեան եղայ ես ալ զո՛հ ,
Բայց , դո՛ւ բռնաւոր , գիտցի՛ր սր եմ գոհ :

Այս այն խաւարչուտ զընդանն է ահեղ
Ուր անկարեկիր ձեռքդ արիւնահեղ
Շատ մ'ինձ նըմաններ կաշկանդեց բերու ,
Բայց ահեղ բանտն ալ անոնցմէ վախցու :

Նոցա որբերն էր անվահեր ու քաջ ,
Կամքն էր երկաթի , ոգին աննըւած .
Զանոնք լափեցիր , նոցա սակրերէն
Նոր վըրէժինդ իրք ելան քու առաջ :

Այս այն զընդանն է ուր Հելլէնն ու Սերպ
Մըտան տանջեցան տանջանք կերպ կերպ ,
Ուր Սեւէռնցին և Պուրկարն հէգ
Մըտան , բայց այսօր քու դէմ պարծին սէգ :

Ես կը համբուրեմ՝ այս ժանգոտ չղթայն
Որով կապեցիր քաջ զիւցազունքն այն .
Նոցա արիւնով փրկեցան ազգեր ,
Դողա՛ , բը՛ռնաւոր , մե՛րն է Ապագայն :

Սեւ սեւ ամպերէն կը ցոյցեն կոյծակը ,
Յուրտ գայլախաղն իսկ կը հանէ կըրակ .
Մըթին երկընքէն ծագի արեւակ ,
Մօրը երկունքէն ծընանի զաւակ :

Այսպէս մեր արդի արտօսք և հառաչ
Են ապագային բերկրանք և առաչ ,
Եւ մեր արիւնստ չղթայից շառաչ
Ամբողջ մեծ ազգ մը կ'հանէ քու առաջ :

Ուրեմն կը մտնեմ ես բանտը յօժար ,
Կը պագնեմ չղթայս , դրկեմ ըզխաւար .
Անարդ լուծէ՛դ լա՛ւ է ինձ կախաղան ,
Յեղափոխականք մահուան հետ խաղան :

Բայց, դո՛ւ բըռնաւոր, ինչո՞ւ կը սարսես .
 Միթէ կը վախնա՞ս որ մահս չի մարսես .
 Դո՛ւ, քա՛ջդ և հըզո՞ր, ա՛լ ի՞նչ կը դողաս ,
 Երբ արիւնստ սուրդ իմ կողս ես մըխած :

Բայց ո՛չ, վերջապէս, կերելի՛ դգայիր
 Թէ հալածանքդ են ի զուր, ի նանիւր,
 Թէ օրհասական ճըգանցդ հակառակ
 Պիտի ազատուի հայաստան երկիր :

Արդ ինձ ի՞նչ փոյթ է բանտ, տանջանք, զընդան .
 Վերջին հառաչս է . կեցցէ՛ հայաստան .
 Ինձ ի՞նչ փոյթ և մահ . մահուամբս հարազատ
 Մարտիրոս ազգը կը լինի ազատ :

Մոսկ, 1891

ԱՒ . . . ՀԱՅԵՐ

Ձեզ կը ծեծէ մէկ ստիկան ,
 Գուրգն ալ ըզձեզ կը խօշտանդէ .
 Միշտ կը տանի մայ, կին , թալան .
 Դուք ձեռնածալ՝ «Հողին թանկ է»,
 Կրօնք , նըստիք.—ա՛խ, սարս՛ւղ հայեր,
 Մինչ ե՞րբ վախնաք, չէք դիմադրեր :

Անհաւատներ կը հայհոյեն
 Խաչ և հաւատք , ապգ և օրէնք .

Կեալոր, ֆեաճիր, ժրայ ձեզ կանչեն ,
 Դուք աւելի պատուէք զիրենք
 Լուռ և խոնարհ,—ա՛խ, մո՛ւնջ հայեր,
 Է՞ր դուք կամաւ էք պապանձեր :

Որբոց լայիւն , ողբ զըրկեւոյ ,
 Բանտեալ եղբարց դառն հառաչանք,
 Առեւանդեալ քերց ճիշ ու կոծ ,
 Որդեկորոյս մարց պաղատանք
 Չախարհ բռներ.—ա՛խ, խո՛ւլ հայեր ,
 Ձեր խըղճի ձա՛յնն ալ չէք լսեր :

Հայաստանը անշրջացաւ ,
 Բուի դարձաւ բընակարան .
 Բոց շուրջ պատեց , ծուխ ծառացաւ ,
 Հայոց չէն տունք ամայացան .
 Մեր յոյս յնդի՛.—ա՛խ, կո՛յր հայեր ,
 Երբ ըսթափիք , բանայք զաչեր :

Ձեր սրորան և նախկին տուն
 Բոցաճարակ՝ ձեզ կըսպասէ ,
 Եւ բոլորիս մայրն «Օգնութի՛ւն»,
 Բազկատարած կաղաղակէ .
 Դուք չէ՞ք շարժիր.—ա՛խ, կա՛ղ հայեր,
 Դէպ հայրենիք ո՞վ չի վազեր :

Օրհասական այս ժամոսս մէջ՝
 Երբ պատեր է ընդ հանուր սուգ ,

Պէտք է գործել, գործել անվերջ,
Կռուիլ, օգնել, սրբել արտաւր,
Փրկած կանգնել.— ա՛խ, ծո՛յլ Հայեր,
Ո՞ւր էք դուք, ո՞ր ծակն էք մըտեր :

Անձնանքէր հայ կըտրիճներ
Ո՛չ զէնք ունին և ո՛չ ալ հայ,
Հարո՛ւստ, ժանդոտ քո ոսկիներ
Է՞ր խընայես, քրտակըդ բաց
Ազգին համար. — ա՛խ ժլատ Հայեր,
Ո՞վ իւր ոսկին հեան է տարեր :

Հայն ալ անշուշտ կը փրկուի՛
Թէ որ թափէ ճիգ անվհատ.
Թուրքն այս դիտէ ու փրկուի,
Դուք է՞ր մընայք թերահաւատ
Եւ անտարբեր.— ա՛խ, վա՛տ Հայեր,
Ազատութիւն դուք չէ՞ք սիրեր :

Պռուտախօս, բազդախընդիր,
Սուտ ազգասէր դո՛ւք խաբեբայք,
Որ տայք ազգին յոյսեր պատիր,
Ապագային հետ իւր խաղայք
Ձեր սուտերով.— ա՛խ, կե՛ղծ Հայեր,
Արդեօք ձեր խիղճ ձեզ չի՞ տանջեր :

Դո՛ւք, սինլըքոր չար վասակներ,
Որ միշտ լիզէք պիղծ գարշապար

Եւ կը մատնէք ազգ և ընկեր
Ափ մի ժանդոտ ոսկու համար.
Հայի՛ ցեցեր, — ա՛խ, դա՛րչ Հայեր,
Ձեր դատաստանն է մօտեցեր :

Հայաստանի դո՛ւք միակ յոյս,
Կտրի՛ճ եղբարք իմ հարազատ,
Զեզնով Հոյսոյ պիտ ծագի լոյս,
Հինն նոր դառնայ, գերին՝ ազատ,
Իսկ դուք՝ անմա՛հ.— ա՛խ, քա՛ջ Հայեր,
Երբ պիտ կանգնէք անկեալ ազգ մեր :

Վարդգնոր (Սասուն), 1892

ԿԱՐՄԻՐ ԿԱՐՄԻՐ

Երկնից տահանք վաղուց փակուեր,
Երաշտ չորացուց Հայոց արտեր.
Ա՛խ, գէթ կարմիր անձրեւ կաթեր,
Մեր կորդ հողեր պըտղաբերէր . . .

Թօշներ է վարդ և մանուշակ,
Աղբրանց արուն դարձեր սիպտակ.
Ա՛խ, ե՞րբ ի՞նչէ ցօղ կարմիրակ,
Ոռողէ մեր ծաղկանց բաժակ . . .

Երկարեցաւ գիշերն խաղառ ,
Տըխո՛ւր , ամպո՛ւտ , մութ և խաւար .
Ա՛խ , ե՞րբ կարմիր արշալոյս վառ
Ոսկեղօծէ երկնից կամար . . .

Երկարեցաւ ձմեռն և ձիւն ,
Ծածկեց զերկիր պատանք անհուն .
Ե՞րբ պարգեւէ մեզ բընութիւն
Կարմիր Զատիկ , կարմիր Գարուն

Բայց հա՛ կարմրի վարդն ու կակաչ ,
Հովիտն հագնի դորդ նոր կանաչ .
Վազեն առուք քաղցր ի կարկաչ ,
Արեւ փայլէ կարմիր ճաճանչ . . .

Կարմիր վարդ ու կարմիր հարսնուկ
Ելեր փընտռեն հարսներ կարմրուկ .
Ե՛լ , պատանեա՛կ , քաղէ ծաղկունք ,
Յօնէ նոցա արեամբ ներկուկ :

Կարմիր դըրօշ կուզէ հայ մարդ ,
Հարսնե՛ր , առէ՛ք մի շղարշ ու զայդ
Կարմիր ներկած յայտերուդ վարդ
Ընծայեցէք նըմա զըւարթ :

Ա՛ռ քու գըրօշդ , ու ել կանգնի՛ր .
Նըչանդ կարմիր , արիւնդ կարմիր ,
Կարմիր ներկէ նաեւ զերկիր ,
Անմահ անուն քեզ վատըկիր :

Հայեր , մենք շատ թափենք քըրտինք ,
Փոխան ոչինչ քաղենք արդիւնք .
Եկէ՛ք քիչ մ՛ալ կարմիր քըրտինք ,
Որ մեր վաստակն օրհնէ երկիրք :

Մեր պաղատանք , բողոք անդուլ
Ձեն լրտուիր բնաւ , աշխարհ մնայ խուլ .
Իսկ երբ արիւն առնու հեղուլ՝
Ձայնը հասնի աստղերու բոյլ :

Հայ աշխարհին ժըպտի Գարուն ,
Թէ մենք թափենք կարմիր արուն .
Փոխան կանաչ մեր արեւուն՝
Հայաստանը դառնայ Հայուն :

Եկէ՛ք զոհե՛նք կարմիր , կանաչ¹⁾ ,
Եղբարց և քերց՝ սրդւոց առաջ²⁾ ,
Որ շուրջ լրտուի երգոց առաջ ,
Հայեր խաղան կարմիր—կանաչ³⁾ :

Օ՛ն , մեր կենաց նարօտը թանգ
Բազցր հայրենեաց մեր նըւէր տանք .
Անկէ կարմիր—կանաչ—սիպտակ⁴⁾
Մասեաց գըլխուն հիւսուի պըտակ :

Կարմրող⁵⁾ լինի Կարմիր Վարդան ,
Ապրող՝ թաղւոր վարդի նըման .
Կարմիր⁶⁾ ցօղեն միոյն տապան ,
Կարմիր ըմպեն միւսին սեղան :

Կարմիր, կարմիր), հիւթ կենսայիր,
Քեղ կարօտ է Հայոց երկիր.
Յօդէ՛ շիթերդ աղատաճիր,
Մեղ նոր կեանքի փրկանք եղիր:

Մուգ, 1892

ԲԱՌԱԿԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՔ

1) Կարմիր, կանաչ, այսինքն Կարմիր արևն, կանաչ արև, ինչպես քուռած է նախորդ սան մեջ: — 2) Որդւոյ տառջ Մշոյ ասացուածով կը նշանակէ որդիներու համար, անոնց սիրուն (սնկ, ուղւունա): — 3) Կարմիր—կանաչ կը նշանակէ հարսանեկան պար. այսպես, խաղանք գրու Կարմիր—կանաչ խօսքը մաղքանք մ'է Մշոյ լեզուով եւ կը նշանակէ հարսնիկիդ ներկայ գտնուիմք: Կարմիր—կանաչ կը նշանակէ նաեւ հարսանեկան նարօտ: — 4) Կարմիր—կանաչ—սիրտակ, այսինքն հայկական հին դրօշակին երեք գոյները: — 5) Կարմիր, այսինքն արևն թափելով մեռնողը: — 6) Կարմիր, այսինքն գինի: — 7) Այս վերջին սան մեջ կարմիրը դրուած է արևնի նշանակութեամբ:

ՄԱՍՆԱԻՌ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ

Ըսելու հարկ չկայ, որ վերագրեալ ոտանուորը անօգուտ եւ կորստարեք արիւնահեղութիւններու իբր փափար կամ իբր քաջալերանք մը սկտը չէ որ մեկնուի, այլ ժողովրդի մը շարժումով, յեղափոխութեամբ, մէկ խօսքով՝ արեան գնով իր կեանքի իրաւունքները սղահանջելու եւ ստանալու փառասօր եւ պատմական ձգտումին իբր մէկ պարզ եւ ընդհանուր արտայայտութիւնը: Ժողովրդի մը գիտակցութիւնը այն ատեն միայն կրնայ համարուիլ ի-

րապէս զարգացած եւ հասունցած, երբ այդ ժողովուրդը իր իրաւունքներուն, իր ազատութեանը համար զէնքով կռուելու, արևն թափելու ընդունակութիւնը գործով ցոյց կուտայ: Չանց տանելով այդ երեւոյթին գործնականի մէջ ստացած արտայայտութեան այս կամ այն ձևը, — այսինքն գործունէութեան նպատակայարմար կամ վնասակար կերպերը, — ինքնին այդ երեւոյթը, ընդհանուր առմամբ, երբ ազգի մը մէջ ի հանդէս կուգայ, շատ պատուարեք, ուրախալի եւ յուսողրական է. վասն զի ամենին տղահով նշանն ու զրուականն է թէ այդ ազգը կենդանի է, ունի ներքին ուժ, ու պիտի չմեռնի, այլ ուշ կամ կանուխ ձեռք պիտի բերէ կեանքի այն նոր սլայմանները որոնց կը ձգտի: Այդ երեւոյթին մեր մէջ ի յայտ գալուն փափազն է որ ներշնչած է, ինչպէս շատերուն գործունէութիւնը, նոյնպէս եւ վերողբեալ տողերը: Այս ծանօթութիւնը բոլորովին աւելորդ պիտի ըլլար, եթէ, Հայութեան արիւնաքամ եղած մէկ միջոցին, չի գտնուէին կարգ մը ժարդիկ որոնք յեղափոխականներու գործը եւ խօսքը եւ գիտաւորութիւններու լուսադոյններն անգամ չարամտութեամբ մեկնել եւ խեղաթիւրելը իրենց բան գործը ըրած չըլլային:

ԱՌ ԽՄԲԱԿՆ

Ի ՔԱՐԷՄՍՈՒՐ

Ընկերք , տեղէս Քարէմըսուր
Արձրկեցէք հայեայք սո՛ւր սո՛ւր
Դէպ Մըշոյ դաշտ հարթ ու դուրան .
Ա՛հ , գեղեցիկ է բայց տըխուր :

Տեսէ՛ք մօտ մօտ Հայու գեղեր ,
Անոնց բոլոր կանանչ արտեր .
Գեղրանց թիւն է հարխրէ վեր ,
Սակայն ափսո՞ս որ են անտէր :

Երբ գեռ երկրի հալն անուշ էր ,
Միշտ ծըխային բուխերիկներ .
Անոնց ծախէն ամառ ճըմեռ՝
Մըշոյ դաշտը միշտ մըշուշ էր :

Իսկ մեր առեն օսմանցու բուծ
Մեր ծըխանաց ծախըն անցուց .
Հուքմաթ անկուշտ արդրուկի պէս՝
Մեր ոսկրերուն ալ քամեց ծուծ :

Աւեր , թալան , ըսպանութիւն ,
Առեանդում , հըրձըղութիւն
Ըզգաշտեցու քանդեցին տուն ,
Ո՛չ կրօնք մընաց ո՛չ ազգութիւն :

Թուրք ու Չաշան , առաղակ Քուրդ
Կողտպաւելով մեր ժողովուրդ՝
Չայն զարձուցին ոչխար անուրդ ,
Բայց , ա՛խ , դարձեալ իւր սիրան է ցուրտ :

Մըշոյ դաշտը խողանացաւ ,
Բայց այդ չի տար այնչափ մեծ յաւ .
Խիտտ բըռնութեան ու զուլմի տակ
Դաշտի Հայը ըստըրկացաւ :

Մամիկոնեան քաջ Վարդանի ,
Մուշեղի ու Գայլ Վահանի
Սերունդները գառնան ըստրո՛ւկ .
Յամբի՛ր դուն ալ , Արածանի՛ :

Չարթիւր զարթի՛ր , սերունդ քաջաց .
Դլուխըդ վե՛ր առ , աչքերըդ բաց .
Ազատութիւն հասեր քո դրաց ,
Իսկ դու նընջե՞ս . կանգնէ օտայ

Բայց , վա՛խ , ըստրուկն հաւատք չունի .
Խօսք ու խըրատ նա չը՛նդունի .
Մինակ ճէտուր դօրծ կենդանի
է փարատիչ իր խոր քը՛նի :

Այո՛ , ընկերք , ձեզի կրօնմ ,
Վրէժխնդրութիւն զրկողին դէմ ,
Սարսափ ճրգող դօրձեր վրօնմ
Անկամ ողին լուի բարձրացնեն :

Եւ ի՞նչ նպատակ քանց զայս հմայիչ ,
— Տառապելոց եղնել փրկիչ ,
Սըրտապընդեւ խեղճ ստրուկներ ,
Անիրաւին եղնել դահիճ :

Այս բարձր միտք դուք սիրեցիք ,
Այս սուրբ նպատակ դուք գըրկեցիք ,
Եւ կաղմեցի՛ք զայս հրոսախումբ ,
Թըշուառութեան դէմ կանգնել թումբ :

Ընկերք , տեղէս Քարէմըսուր
Արձըկեցէ՛ք հայեացք սո՛ւր սո՛ւր
Դէպ Մըշոյ դաշտ երկայն ու լայն ,
Ասպարէզ ձեր գործին է այն :

Քարէմըսէն մինչի Քօսուր ,
Մինչ ի նեմրուտ և ի Գըրգուռ ,
Մինչ Մեղրագետ և Մուրատ ջուր ,
Մինչ պատմականն Ոսպընըըսուր :

Մինչ ի Սերկի սար կաղնեքեր ,
Մինչ իննաղնեան սուրբ պրրակներ ,
Մինչ Եղերգութուն բաղմաղբիւր ,
Մինչեւ ի Սիմ սար ծաղկասփիւռ ,

Որի ներքեւ բարձրանայ Մուշ՝
Մեր ցանկալի քաղաքն անուշ .
Մինչ այս ամէն սիրուն սարեր
Որք ամենածիր ըզգաշտ պատեր ,

Սահմա՛նք են ձեզ , ձեզ կըսպասեն .
Ծագէ ի ծագ ձեր քայլերը
Զայդ ամէն վայրք պիտ չափչրփեն .
— Բայց և անոնք ձեր գործերը :

Եւ այդ ամէն տեղերուց վեր
Կը բարձրանան թըշուառ թեւեր ,
Եւ պաղատանք , աղերսք տըխուր
Դէպ ձեզ , դէպ ի Քարէմըսուր :

Դացէք սըրբել այդ արասուքներ ,
Պաշտպանել մեր հայ աղբրուկներ ,
Ու ջախջախել օձք թունաւոր ,
Արդարութեան եղնել զինուոր :

Սըրտացուցէք սարսափածներ
Սարսափ տալով տուժմաններուն ,
Մեռցընելով չարագործներ
Դուք կեանք տըւէք մեռելներուն :

Մեծ է ձեր գործ՝ բայց խի՛ստ դըժուար ,
Ինչչափ տեղերս են ծաղկալից՝
Այնչափ փըշոտ՝ ձեր ճանապարհ .
Դուք պիտ անցնիք կրակի միջից :

Ո՛չ թէ միայն վերք , բանտ ու մահ
Զեր բաժինն են , այլ և շատ հազ
Անջուր անհայ պիտի մընաք ,
Պիտի պառկիք բաց երկնից տակ :

Գիշերները իբրեւ չըջիկ

Դուք անդադար պիտի չըջիք :

Լուսադէմին՝ չը զարկած զանկ՝

Հասնիք ծըծմակ կամ Այլիչանկ :

Բայց և ցեքեկ՝ ըստ պատշաճի՝

Պիտի չըջիք նըման քաջի .

Թէ հարկ ըլլայ՝ պիտի կըռւիք ,

Կա՛մ պիտ յաղթէք կա՛մ պիտ մեռնիք :

Ա՛խ , աղբըրտանք իմ սիրելի ,

Դըժուար է գործն , այլ խիստ բարի .

Մատաղ եղնիմ ձեր ոտներաց ,

Կըտրիճ եղնիք և աչքաբաց :

Կերդուընցընեմ ուխտով ամուր

Ձեզ այսօր յայս Բարէմըսուր ,

Ձեր գործին մէջ չընէք խուսուր ,

Որ ձեզ գովէ Հայն ընդհանուր :

Ձեզ առաջնորդ եղնի Լեւոն ,

Ձեզ քաջալեր Մուրատ , Մեւրոն ,

Հոգւով ձեզ հետ է Արարօն ,

Ձեզ կը գիտէ ամբողջ Տարօն :

Ընկերք , տեղէս Բարէմըսուր

Արձըկեցէք հայեացք սո՛ւր սո՛ւր

Դէպ Մշոյ դաշտ երկայն ու լայն .

Օ՛ն , դիմեցէ՛ք յառապարեղն այն :

Ծ Ա Ն Օ Թ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

— c e n s —

Այս ստանաւորը ձօնուած է 1892 թուին Տարօնի մէջ կազմակերպուած յեղափոխական հրոսախմբին , որը առաջին անգամ երեւցաւ Առուստինչ գեղին վերեւ՝ Քարեմսուր կոչուած ապստամբաւ տեղը , ուսկից աչքի առաջ կը ստորգութ Մշոյ դաշտի համառուած տեսարանը :

Ֆ Բ Ֆ Ռ Ք Ա Ր ⁽¹⁾

— w a t e r —

Բաջ Տաւորցու ապաստան

Նեղ օրերու և կըռուի ,

Այսօր բոլոր Հայաստան

Յուսակից քեզ կը յառի .

Ժա՛յու սե ու լերկ՝ զոր և երբ

Բամին քերէ առ եզերք՝

Կը փրփրուաս2) զինչ վիշապ

Կամ ալէտանջ զինչ ծովափ .

Ո՛վ Ֆրփրուքար ապալեր ,

Որ սեպանաս Փորին ի վեր :

Ա՛խ , մինչ այսօր շատ Հայոց

Սիրան ալ կարծես Ժայռ դարձեր՝

Եզրարց և քերց լաց ու կոծ

Հոն սէր ու գովթ չարժարձեր ,

Այլ իրար դէմ քինախանձ
Հոն բոյն են դրեր կիրք, նախանձ.
Դէ՛թ սիրտ մեզ տան քո բարձունք,
Սրբբեն աչաց մեր արցունք.
Ո՛վ Ֆրբֆրոքար ապալեր,
Զըրկեալներու պաշտպան լեր:

Դուն կանգնած ես փառահեղ
Ազատութեան իբր կոթող,
Սառնամանիք ի հեղեղ
Դառնան՝ լիզեն ոտքիդ հող.
Ծովասարն ու Մարաթուկ,
Անտոք, Կէփին՝ վեհաշուք
Կը նախանձին քու վըրադ.
— Իրենք բարձր են, դուն ազա՛տ.
Ո՛վ Ֆրբֆրոքար ապալեր,
Մեր փըրկութեան օրրան լեր:

Դուն փարոսն ես Հայութեան,
Եւ սարսափն ես Քուրդերու,
Մեր պարիսպն ես ամրութեան
Դէմ բրոնաակալ թուրքերու.
Անձաւներուդ մէջ ահեղ
Առիւծներո՛ւն լոկ տոս տեղ,ⁿ
Ցից ժայռերուդ ի կատար
Սըծիւն առնու լոկ դադար.
Ո՛վ Ֆրբֆրոքար ապալեր,
Միշտ քաջերու ոստան լեր:

Թէ Տալուրկի վրայ քալէ
Թըշնամի զօրք անհամար,
Քըսան տարուան սուրբ ուղէ,
Հայն պիտ ըսէ. եկ ու առ.
Իսկ ինք քաշուած Ֆրբֆրոքար՝
Տեղատարափ դէպ ի վար
Քար ռումբ փոխան փարայի
Տոկոտովը տայ պիտի.
Ո՛վ Ֆրբֆրոքար ապալեր,
Յայնժամ նոցա ասպար լեր:

Զօրաժողով դեղէ դեղ
Թող հաւարին հայ քաջեր.
Պերմ ու Քարակ⁴⁾ ու Մըջդեղ,
Խիյանք և Խուրի, Սիմ սարեր
Թող խըլըթին հաւասար,
Թող սրտոյ ձորն ու սար.
Հայք թող կըռւին քաջի պէս,
Գլըրեն թուրք Քուրդ, որ տենեն՝
Ո՛վ Ֆրբֆրոքար ապալեր,
Հազարք յանդունդ տապալեր:

Թող սասունցի առիւծներ
Մըռնչելով ամենի
Վազեն գիմեն զլուխդ ի վեր,
Անտի զինչ ուղիս կատաղի՝
Սըչաւեն վար դէպ ի Մուշ,
Հընձեն ամէն տատաակ՝ փուշ,

Քաղաքն ու դաշտ ոտք ելնեն ,
Քաջ Սասունցուն ձեռք մեկնեն .
Դո՛ւ Ֆրբֆրոքար ապալեր ,
Տուր զօրութիւն քաջալեր :

Երբ աղաաւուի Հայաստան ,
Մի բերդ շինենք Ֆրբֆրոքար .
Վեհ գրոշակը հայկական
Սնդ ծածանի վառ ի վառ .
Շուրջ լեռ հովիտ թող խայտան ,
Հարստնք կուսանք թող ծափ տան ,
Եւ մեծ Տօնին 5) թընդանօթ
Մեծաշառաւ տայ սրտս .
Հայոց պարծանք Ֆրբֆրոքար
Թող հըռչակուի դարէ դար :

Սասուն, Ֆրֆաքարի ստորոտէն, 1892 .

Կ Ա Ն Օ Թ Ո Ի Թ Ի Ի Ն Ք

1) Ֆրֆաքար. Անմասչիի ապառաժութեան կողերով ստաւափ մ'է որուն շուրջը, մեկ մեկ կիրենք բերան՝ շարուած են Տալուրիկ համայնքի 7 քաղերք. Տալուրիկ (եղուտուն եւ Մերիկեր), Հաղմանք, Հրզինք, Դըվալներ, Խհօփո, Փարխ, Հանուտ եւ Հարֆք (վերջին երկուքը սովորաբար մեկ քաղ կը հաշուուին):

2) Երբ մտրդ Փորխէն դեպ ի Հոսնուս երթալու համար կը մազլցէ Ֆրֆուքարի կողն ի վեր (ամենավսանգաւոր հանապաւհ), կը լսէ քաղիին սօսափիւնը կամ, տեղաւան լեզուով, Փրֆալը. այս մասնաւոր ձայնը առաջ կուգայ կիրենքու մէջ գոյացած օդային ուժիկին հասանքին

ապառաժներու ծայ ծայ երեսին շփւիւելով անցնելէն : Ասկէ առաւ ե լեռը իր Ֆրֆաքար անունը :

3) Մոխտար, Մարաթուկ, Ոնտոր, Կէփին. Սաւնոյ լեռներուն ամենէն բարձրաբերձ գագաթներն են. Ֆրֆուքար այդ լեռներու բարձրութիւնը չունի. բայց զինք յորջապասոյ կիրենքը եւ հեղեղասները եւ իր կողերուն սեւ պացած դիրքը զինք անառիկ կը դարձնեն :

4) Քարակ կը կոչուի Տալուրիկ համայնքը իր շրջակայից խումբ մը գիւղերով. մնացեալ անունները Սասնոյ զանազան գեղերու եւ գաւառակներու անուններ են :

5) Մեծ Տօն ըսելով այստեղ կուգենք հասկընալ Հայաստանի անկախութեան տարեգարձը :

ՊԵՐՄՅՈՑ ՔԱԶՈՒԹԻՒՆԸ

— — —

Ամարըւան շող¹ օր մըն էր,
 Վաղուց բացւեր էր աղօթրան²
 Բայց արեւը նոր էր ծագեր
 Զուխտակ գըլուխ Մարաթկի³ վրան:
 Քարուտ ճամբէն սաստիկ թաշկած⁴
 — Քալած էի գիշեր բոլոր —
 Հասայ նըստայ մի տեղ հոված,⁵
 Որի ներքե տըր մոլոր
 Դաշտի միջէն սահէր Պաթմոն,⁶
 Եւ արեւուն ճաճանչներէն
 Փէրկըտար ջուրն ոսկու նըման.
 Կերեէին նոյնպէս վերէն
 Զուխտակ սարեր Քընարիկի,⁷
 Եւ անոնցմէ աւելի ցած⁸
 Այլ կողմըս Պերմ,⁸ ձախ կողմ Բացի,⁸
 Եւ Բացւայ բերդ հինէն մնացած:
 Դիտելով դաշտը դարուփոս,
 Իւր երեւելքը վեր ու վար,
 Ես իմ մըտքէն կըսէի. «Հոս
 Պատերազմի տեղ է յարմար»:

* * *

Յանկարծ տեսայ որ անդեհաց

Առ կող շաւղէն թեթեւաքայլ
 Երիտասարդ մը երեւաց.
 Քըրտինք ճակտէն կաթէր փայլ փայլ:
 Պըսկուն⁹ ապա մըն էր հագուկ
 Եւ Մատանի¹⁰ չարվար սիպտակ,
 Շապլին քըզանցքը դուրս թորկուկ
 Կերկարէր մինչ ծունկերուն տակ:
 Ուսը հրացան մ'առած չախմախ,
 Մէջքը լայնկեկ անոր սարուած,
 Որի վըրան՝ սիպտակ առախ
 Վառօդամանք էին շարուած.
 Հին ձեւ թուր մ'ալ մէջքէն էր կախ,
 Երախակալն արծթով հարուստ,
 Եւ մի մարթալ¹¹ բըռնած իւր ձախ.
 Այսպէս էր իւր հագուստ կապուստ:
 Զինուորական կատարեալ կազմ
 Ունէր այս քաջ երիտասարդ.
 Կարծես կերթար ի պատերազմ¹²
 Շտապ¹² քայլերով հըպարտ հըպարտ:
 Երբ զիս տեսաւ նըստած ի հով,¹³
 Առաւ իսկոյն յարգական ձեւ,
 Ու ծանրաքայլ մօտենալով
 Պատկառանքով տըեյ բարեւ,
 Եւ իմ քովիկ եկաւ նըստաւ.
 Հարցուցի. — Ո՞ւր բարով այսպէս:
 — Կերթամ որսալ թըռչուն՝ կաքաւ,
 Թէ օր քիտի¹⁴ նաեւ աղուէս:—

Վերջին բառը արտասանեց
 Մի սուր շեշտով ու ժպիտ մեղմիկ
 Դէմքէն ցլաց , աչքը փայլեց .
 Աղուէս կոչէր նա ըզճաճիկ :
 Այդչափ ճարտար ու քաջ որսորդ
 Ես չեմ կարծեր որ եղնիք դուք .
 Կրնաք կաքաւ որսալ , ուղղորդ ,¹⁵
 Բայց ո՛չ աղուէս—քուրդ և կամ թուրք—:
 Խօսքէս առնուած՝ նայուածք մը սուր
 Արձկեց վըրաս , կեցաւ լըռիկ .
 Վերջն ալ ըսաւ.—Պատուակա՛ն հիւր ,
 Իսկի ճանչէ՞ք դուք ըզպերմցիք :
 —Թէ ոչ ըզՊերմ , այլ բովանդակ
 Մըշոյ երկիրն , իւր բնոյթ ու բարք
 Կը ճանաչեմ , գիտեմ շիտակ .
 Տաճիկք գէլ են , Հայերն ոչխարք .
 Լուկ Տաւորիկ , աղբոր՝ կ բարի ,
 Գըտայ Հայեր քաջ հարազատ .
 Հարկ չեն տըւեր քըսան տարի ,
 Ուրանք սեպէ՛ թէ են ազատ :
 —Բայց կըտրի՛ճ է նոյնպէս մեր Պերմ .
 Թէ որ հրաման տաս ու լըսես ,
 Մեր քաջութիւն քեզի պատմեմ :¹⁶
 —Սիրով սըրտով կը լըսեմ քեզ :

* * *

—Ասկից տասը տարի առէլ

Զոպթիաներ հարկի ապով¹⁷
 Հըզւայ քաղքէն¹⁸ կիզան մեր մէջ .
 Ուրիշ գեղրանց օրինակով
 Կըսկըսին զուլմ ընել սաստիկ ,
 Փոխան հանդարտ ժողվելու հարկ .
 Ասոր վըրայ մեր գեղացիք
 Ծեծով քըշեն այդ զօրքն տնկարդ :
 Հուքմաթ զայս գործ երբ կիմանայ ,
 Ասի դարձած մեզ կը ճանչէ .
 Անմիջապէս Պերմայ վըրայ
 Ամբողջ օրտու մը կը կանչէ .
 Սիւարիներ թամ մէկ թապուր ,
 Թապուր մըն ալ խորա տըքար ,¹⁹
 Պաշիպօղտք երկու հարուր ,
 Խօլ աղասի մ'ուրանց զլոխ կար .
 Խայմախամներ նոյնպէս երկու
 Եւ հազրօյից²⁰ ալ պէկ Սեպտին ,²¹
 Օմար փաշան ալ Սըզբեգու
 Ընկերացած էին զօրքին :
 Երբոր հեռանց ադ զօրքն հազար
 Տեսանք հասած մօտ ի բըլուր ,
 Մենք ալ մէկանց , առանց հաւար ,
 Երկհարուր մարդ հասանք իրուր :²²
 Մեր ծերունի Տէր Կարապետ ,
 Մատա՛ղ եղնիմ իւր միրուքին ,
 Մեզ յորդորեց չի դառնալ ետ ,
 Մեռնիլ զսհուիլ տուել ազգին .

Մարաբային²³ մենք սուրբ անուամբ
 Ուխտ արեցինք դէմ դրնել քաջ .
 Ասլանի պէս կատաղութեամբ
 Մեր թըշնամու ելանք առաջ :
 Քրնարիկի քարին քովեր
 Մենք մըղեցինք սաստիկ կըսիւ .
 Զարկինք զարկւանք քանի մ'ժամեր
 Բայց չընժտաց շատ մեծ էր թիւ .
 Ուրանց կրակն էր սորսափերի .
 Մենք երկհարիւր , ուրանք հաշար ,
 Ուրանց մարթին , մեր չախմախի ,
 Մեր կըռփին էր անհաւասար :
 Յուշիկ յուշիկ քաջանք մեր տեղ ,
 Ճիծ ու քուլֆաթ²⁴ հանինք Բերդուկ .
 Օրտուն եկաւ լըցւաւ մեր գեղ ,
 Բայց դարտակ էր , չի կար մարդուկ :
 Դեռ նոր օրտուն գեղ էր մըտեր ,
 Մենք բըռնեցինք ուրանց վորան .
 Լեղապատաւ հազար վատեր
 Գեղէն ելան , Ֆըլթան²⁶ կորան :
 Կէս ժամ վերջը՝ զիրուր հաւքած՝
 Հաղ մ'լէ եկան վըր մեր գլղին ,
 Մըտան լըցւան առանց կասկած .
 — Մերանք նորից քաջած էին :
 Սիմադբիւրի²⁷ քարերուն մէջ
 Մեր մարգիկներ էին քամակ՝²⁸
 Սուրբ Սարգիսի տաճակին խեչ ,

Որի վերեւն է բլուր Բերդուկ :
 Անտեղաց լէ առանք կրակել ,
 Թըշնամու վրէն թափել կարկուտ .
 Թուրք աղքատներ ըսկան զըռուել
 Մէկը միւսէն աւելի շուտ :
 Նըշան առաւ մէկն մեր քաջաց ,
 Խօլ աղասու , ըսեց , սըրտին .
 Գընդակն ողիղ իւր տեղ գրնաց ,
 Մեծ Տաճիկը փըռւաւ գետին :
 Վըրվըւկն առաւ օրտուն բոլոր ,
 Կը փախչէին խառնափընթոր .
 Բայց մեր տըռպերն²⁹ էր անխոտոր ,
 Կը պատէին³⁰ թաւալըլտոր :
 Վըրայ հասաւ հընեծ³¹ գիշեր ,
 Դադրեցուցինք կրակի տարափ .
 Անքուն մ'անցին գեղը Թուրքեր ,
 Պաշարած էր զուրանք սարսափ :
 Դեռ չի բացւած աջօթարան՝
 Օրտուն կըծիկ դըրու գընաց .
 Գեղը դարձանք մենք յաղթական ,
 Եկաւ քուլֆաթն ալ անկասկած :
 Ծերեր գացին եղեկեցին ,³²
 Կըտրիճք զուռնա , տաֆ³³ զարկեցին .
 Աղջիկ՝ արուս³⁴ կովընտ³⁵ խաղցին ,
 Տըխմարներն³⁶ ալ երգ երգեցին :
 Մեր պըրինտաղը³⁷ էին երեք .
 Համբուրեցինք ուրանց վէրքեր ,

Վերջ բալասան գրքինք ազկեկ ,³⁸
 Ու Պահպանիչ կարգաց Տէրտէր :
 Թուրքեր ուրանց սատակներուն
 Հետքերն էին կորսնցուցած .
 Ձէնոնք բոլոր լըցած մի տուն՝
 Չորս կողմէն կրակ էին ձըգած :
 Սեւցած մըրստ ոսկորներուն
 Հըպարտ աչքով մը նայեցանք .
 Դեռ ծըխացող փոշիներուն
 Մէջ հաւիւրեցինք տառերկու գանկ :
 Իսկ գիակը խօշ աղասուն՝
 Սաղըր³⁹ թաղած արտի մը կուշա՝
 Ուր օրին⁴⁰ հանած էր շուն ,
 Հոտած մարմնէն կերած էր կուշտ :
 Թուրը թողած էին վըրան
 Եւ իւր ուէսմի հալան՝ ուսին ,
 Որի վըրայ՝ ծածկաց նըշան՝
 Փայլուն կոճակք՝ աստղ ու լուսին :
 Այդ կոճկընքեր վըրցուցինք մենք ,
 Եւ ամէն մէկ իւր թըվանկին
 Փոկին վըրայ փակցուց մէկ մէկ՝
 Մեր յաղթութեան յիշատակին : —
 Չայս ըսելով՝ հըպարտ հըպարտ
 Կոճակի մը վրայ փալփըլուն
 Մատը գըրաւ . ինձ ըսաւ՝ — Արդ
 Ճանչցա՞ր Պերմցոց կըտըրծութիւն : —

Մինչ կըսէի եւս զարմացած՝
 — Ապրի՛ք , Պերմցիք , հեա Տաւորցոց
 Չեղ ալ գըրեմ՝ ի կարգ քաջաց , —
 Չեւքը մըտցուց կըտըր ճն ի ծոց ,
 Հանեց տըրմուլ⁴¹ մի փոշեհաց⁴¹ ,
 Մանրեց ձեւքով , մէջտեղ գըրեց ,
 Ախորժակով կերանք հիտրաց⁴² :
 Ապա խաղըրեւ⁴³ էմէ⁴⁴ սկըմեց .
 — Հարիւր քրտան տուն գեղ է Պերմ .
 Տըներ չեն ցրի , այլ խիտ առ խիտ .
 Ստուտած օհներ է ըզմեր սերմ ,
 Խորթներ⁴⁵ շատ են և քաջասիրտ :
 Մեր գեգի շուրջ արտեր կան շատ ,
 Մերկի⁴⁶ տեղրանք , նաեւ էգի⁴⁷ .
 Հողն է բերուն⁴⁸ և ջուրն առատ ,
 Ամրան շատ է խաղող . ֆէքի⁴⁹ :
 Մեր կարամներ զըցուին գինով ,
 Հանենք նաեւ ոգնիւ առաղ⁵⁰ .
 Չըմեռ բոլոր Պերմցին գինով
 Պար կը բըռնէ , կը կանչէ խաղ :
 Մուրախ օրեր շատ ունիմ Պերմ ,
 Ներքին կըուի ալ կան օրեր .
 Ախըր⁵¹ Պերմյու արիւնն է ջերմ ,
 Հանգարտ կենալ նա չի սիրեր :
 Իայց մեր գեգի մէկ բանն է վատ .
 Խըտարութիւն կայ թաղէ ի թաղ .
 Պայ կրէք ուէս , երբեմն ա՛լ շատ ,

Ասկէ կըռիւ ծագի շատ հալ :
 Բայց բանիկ մ'ալ ասեմ՝ քեզի ,
 թըշնամու դէմ մենք միշտ ենք մէկ ,
 Իսկ երբ կը մնանք ա'լ մենք մեզի ,
 Նոր իրարու միտը կուտենք :
 Աշիր⁵² սեպեն ըզմեզ Քուրդ եր ,
 Մեր քաջութեան առած են փորձ .
 Շատ անգամ մէկ ցեղին ընկեր՝
 Մէկային դէմ կուենանք դործ :
 Մենք Խիյանցոց⁵³ հայն⁵⁴ հնք , ամա
 Անուշ կապրին մեզ հետ հիւն .
 Հոքմաթին հարկ կուտանք , պըլա⁵⁵
 Մեզ զուլ՝ անեւ չիշխընար⁵⁶ հա՛ :
 Եւ Քու Սըլժն⁵⁷ չիշխեր իսկի
 Կըռիւ բանալ դէմ՝ Սասունցուն՝⁵⁸
 Թէ Պերմ ուրան հետը չեղնի .
 Տե'ս ի'նչքան ծանար է մեր անուն :
 Եւ Քըրդաց հետ մեր կըռուց շարք
 Խիստ երկար է , չըսեմ անթիւ .
 Կողմէս պատմեմ—զի եկաւ կարգ—
 Խապըլճօցոց⁵⁹ հետ մեր կըռիւ :—
 —Քու պատմութիւնը ինձ անպատում՝
 Հաճոյք կուտան , ո'վ Պերմցի քաջ .
 Պատմէ՛ պատմէ՛ ձեր քաջութիւն ,
 Անուշ ժըզուլըդ⁶⁰ տար տռաջ :—

—Կայ կըշտ⁶¹ երկուք ու կէս տարի ,
 Հայ մի՛ բրնիկ Խապըլճօցի՛
 Ըսպանած էր մէջ Հալապի
 Մէկ ուրիշ Հայ՝ մեր գեղացի .
 Էսոր հայր⁶² առնել պէտք էր ,
 Ուստի գացինք մենք Խապըլճօլ .
 Ըսպանեցինք երկու Քուրդեր
 Եւ տարանք եզ քառսուն և չորս :
 Արդարութիւնն այսպէս խո՛սեց
 Բերիմի. բայց տե'ս , քանի մ'օրէն
 Խապըլճօցիք չ'ախեն մեր գեղ ,
 Չորս եզ տանին , մարդ մ'ըսպանեն :
 Ասոր վըրայ մենք ալ նորէն
 Նոյն գեղին վրայ յարձակեցանք ,
 Ըսպանն' ցինք մէկ անօրէն⁶³ ,
 Թալան տա ինք տասը թրվանկ .
 Մեր ետեւէն՝ նայիս չ'առաւ
 Գեղը բոլոր թափաւ եկաւ .
 Մենք կըռուցանք յետ յետ գալով ,
 Մինչեւ մեզ ալ հաւար հասաւ :
 Կատաղի կըռիւ մ'արիւնընուշտ
 Բացաւ մեր մէջ է՛լ իտահադ⁶⁴ .
 Չարկինք զարկանք երկու ժամ կուշտ ,
 Խոստանալով Մարբուն մատաղ :
 Մէկ կողմէն լուկ մէկ հօտադ⁶⁵ քուրդ ,
 Իսկ տուշմընից եօթ մարդ թըլով
 Չարկուն , ինկան գետին ցուրտ ցուրտ ,

Դեռ կըշտացած չէինք կըռւով . . .
 Մէկ լէ չէիս մը՝ կողմէն Քըրդայ՝
 Որոնք կտարած 66 էին արգէն ,
 Իբր հաշտեցնող երկու կողմանց՝
 Առաջ անցաւ , կանգնաւ մեր գէմ .
 Կանանչ դեղին իւր փաթթոց մեծ
 Արձկեց կապեց գաւազանին .
 Զայն աջն առած գրոշակի պէս ,
 Զախն ալ գըրած սիպտակ մուրրին ,
 Կանչեց . «Պրճա՛ խա՛քրէ Խո՛սէ ,
 Մէհմէճ՝ Իսա փէյղամկերան 67.....
 «Ա՛ռ ըզբու փայ , ա՛ գնա՛ հտէ՛ » ,
 Պառայ մի Հայ , խրիուց 68 զբերան .
 Գտաւ մը ճի՛շդ էնոր սըրախն
 Սարեց 69, ինկաւ շէին ի յերկիր .
 Ահաբեկած՝ խաղը ճօղցին
 Փախուտ գարձաւ , եղաւ ցան յիր :
 Այն օրէն վեր՝ մենք , այդ Քուրդ եր
 Թըշնամի ենք գարձած անհաշա ,
 Եւ սօ՛վ գիտէ , մինչեւ ե՞րբ գեռ
 Իբրու արնով 70 թանանք այս գաշա :

* * *

Մեծ զարմանքով յափըշտակւած՝
 Մըտիկ ըրի՛սր խօսքերուն :
 Երիտասարդն ելաւ յանկարծ ,

—Այի՛ , երթանք մեր գեղ , մեր տուն ,
 Ըստ . և ես՝ հետաքրքրիր
 Տեսնել այսքան կըտարձ մէկ գեղ ,
 Ծըփացի 71 վեր , առայ զիմ՝ լիր 72,
 Եւ ճանապարհ ինկանք մէկտեղ :

Սասուն , 1892

Ծ Ա Ն Օ Թ Ո Ի Թ Ի Ի Ն Ք

— — —

1890-ի 2 Ակոթրան կամ աղօթարան . որչառոյս (կը
 Նշանակէ նաեւ աղօթատեղի : Մարաթուկ . Սաանոյ լերանց
 բարձրագոյն գագաթն է , որը երկու գլուխ ունենալուն
 համար ջուխտակ գլուխ կը կոչուի . բարձրագոյն գլուխը
 ուխտատեղի է Հայոց , իսկ միւսը՝ Քիւրտերու : 4 Յօդած :
 5 Շուք տեղ : 6 Պարման . գետակ որ Սաանոյ լեռներէն
 թղխելով կը թափի Տիգրիսի մէջ : 7 Քնաւիկի սարեր .
 Պերմայ գաւառին միջով այրը երկու սարեր են բովէ բով :
 8 Պերմ եւ Բացի . Տարրիկէն չորս ժամ հեռաւ հայաբնակ
 գեղեր են : Պերմի թէ՛ զիրարն ու թէ՛ ընտկիչներուն բար-
 քին մրայօք մանրամասն տեղեկութիւններ տրուած են
 արդէն այս ստանաւորին մէջ . իսկ Բացի 35 տնոյր գեղ
 է , որուն մօտ կայ աւերակ լերդ մը՝ ապառաժուտ լերան
 մը գլուխ : 9 Մագրտ , բրդատ (Այս անգին սկսած մինչեւ
 12րդ տարւոյ Պերմցոյ հագած տարազին և զինավառու-
 թեան նկարագրութիւնն է) . Պրսկուն ապա . Մըշոյ , մա-
 նաւանդ Սաանոյ Քրդաց և Հայոց մէկ մասնաւոր հա-
 գաւանն է . հաջիւ կը հասնի մինչեւ մէջք . թեւերն ալ
 կարճ են , մինչեւ արմուկն ալ չեն հասնիր . վրան ծած-
 կուած է սեւ ներկուած այծի թաւ մտղով և ոչխարի
 բուրդով՝ մուշտակի նման . իսկ ստաջակողմը , որ նեղ է

և չի կոճկուի, ինչպէս նաև օձիբր, գորգարուած է ու-
կեհիւս և գոյնգոյն բանտ օձքով: Այս հապտար կը
գործեն Հազգոյի Հայերը: 10 Մասանի շալվար. ըսն տա-
րատ սովորաբար երկու գոյնով մետաքսախառն կտակ,
որը կը գործեն Սղերգի և Ճկերկի կոպերը. այս տեսակ
շալվար կը հագնին Սասունցի հոյ ու քիւրտ երիտասարդ-
ներէն անոնք որ բարեկեցիկ վիճակ ունին: 11 Աստար,
վահան 12 Շուտ, արագ: 13 Շաք տեգ: 14 Հանգիայի, պո-
տահի: 15 Իրա, յիրաի. նաև ուղիւ: 16 Այս ոսանուորին
մեջ նկարագրուած կոխները իրենց բոլոր պատագաներով
պատմական իրողութիւններ են. եւ գրուած են առանց
չափազանցութեան: 17 Պատճառով, համար: 18 Հրգւայ բա-
ղաւ կամ Հազգո. Սասնայ 1894 թուի դէպքերուն հան-
գիստովը եղող գաւառականներուն, այսինքն զոտ հայա-
րմակ Սասնայ արեւելեան կողմը և անոնցմէ բրդարնակ
Սասնովը բաժանուած գիւղաբաղար մ'է. հա կը նախ
Սասն նի գայմագաւը: Բնակչաց մեծամասնութիւնը հոյ
են: 19 Հետեւակ զորք: 20 Հազգո. Տիգրանակերտի գաշտին
մէջ գիւղաբաղար մըն է. տախա տարբեր է Հալթէն:
21 Ասիկա հանրածանօթ հարստահարիչ Սեպտին պէկն է,
որ Հազգոյի և չրջակայից պատահաւան եղած է: 22 Իրար,
իրարու: 23 Մարաբա, Մարաբէ ճոյնա որ՝ որը Սասունի
պաշտպան սուրբը կը նկատուի Սասունցիները անոր ա-
նուամբը կերպնուն: Մարաբայի անուան նոյնիւրած եկե-
ղեցի մը կ'այ Սփղանգ գեղը (Տալորիկի ժոռ) որ ուր-
տատեղի է. կոտորածին ժամանակ քանդուած և յետոյ
նորոգուած է: Սասունցիները վարագայ Խաչի տօնին մեծ
բազմութեամբ ուխտի կերթան այգտեղ. մատաղներ կը
մարթեն և հրացանածգութիւն կրնեն: 24 Ճիճ ու բուլճար,
տղաները և ընտանիքները: 25 Բերդուկ. Պերմայ կրա-
նակը լեռ մըն է, գլխիւր ապրտածուտ պրակով և բա-
պատապարան կըլլայ վտանգի ժամանակ: 26 Փոխան: 27

Պերմի և Բերդուկի միջտեղ ուղղական գիրք մը: 28 Ժող-
վուած: 29 Հարուած: 30 Կիչոյին 31 Մաթ: 32 Եկեղեցի
բառին աղաւաղեալ հնչումը: 33 Խաի տէֆ: 34 Հարա:
35 Պար մը: 36 Տգայ մանուկ: Տխմար մանին եգեհ, ան-
փորձ նշ անակութիւնը Սասունցոյ անձանթ է: 37 Վի-
րաւորք: 38 Այկ: 39 Քիչ խորունկ: 40 Ուր օր: 41 Տը-
մուգ. կորեկի հաց՝ մոխրի տակ եփուած. սնտի կրա-
ուի նաև փոսեհաց (փոսի՝ տեղական լեզուով կը նշա-
նակ մոխր): 42 Մէկտեղ, իրարու հետ: 43 Խօսիլ: 44 Իարձ-
եայ: 45 Երիտասարդներ, կարիճներ: 46 Մարգի, մարգա-
դեանի: 47 Այգի: 48 Բերրի: 49 Պառազ: 50 Օրի: 51 Վեր-
ջապէս, մէկ խտրով: 52 Երկամ ածիւրք. կէս անկախ
պատեքաղմիկ ցեղ որ՝ մէկ կամ մէկ բանի. ցեղապետի
ձեռքով կը կառավարուի: 53 Սասնայ խիւան գաւառակը
քնակող քիւրտ ածիւրք մը: 54 Հայ. բացի հարագատ նշա-
նակութենէն, տեղական լեզուով կը նշանակէ նաև հալա-
սակ, սսուկ, նոս: Սասնայ գաւառի և չրջակայից բոլոր
Հայերն իրենց բիրտ աղաներն ունին, ու իրենք այդ
Քիւրտերու հայերն են. այսպէս՝ ունեն Սասունցոյ հայն
են, ունեն Բագրանցոյ, երն Աղաները իրենց հայերուն
ըրած անուանական պաշտպանութեան փոխարէն անոնց-
մէ տուրք կամ բաժ մը կ'ստեն, որու բանակութիւնը
տեղէ տեղ կը փոխուի Գեղերէն ունեն յաջորդած են ի-
րենք զիրենք ազատել այս նուաստացուցիչ հարկէն:
55 Բաց: 56 Երկրմալ, իօխել, համարձակիլ: 57 Քոս Սըլօ,
Սիւլյան աղա, խիւանցի քիւրտերուն ցեղապետը: 58
Սասունցի կոչուած քիւրտ աշխրէթը: 59 Սաղարմօգ. Պեր-
մի գաշտին հանգիստից լեռանց ընդարձակ մէկ հովտին
մէջ մեծ գիւղ մ'է, որուն ընակչաց մեծամասնութիւնը
բիրտ է: 60 Զրոյց, պատմութիւն: 61 Իրթիլ: 62 Վրթի:
63 Տեղացի հայերը սովորաբար այսպէս կ'անուանեն Տա-
հիկները և Քիւրտերը: 64 Այս անգամ: 65 Աւաք կամ

սողի քչու տւայ: 66Տկարացած, յաղթուելու վրայ: 67Քեր-
դերէն է. կը նշանակէ Աստուծոյ եւ Մանմէս եւ Յիսուս
մարգարէներուն սիրուն (խաբերք) տուի, բաշխեցեմ, աշ-
տինքն՝ ի սէր Աստուծոյ հին: 68Գայեց: 69Նետեց: 70Իրա-
րու արեամբ: 71Ցատրեւ: 72Գաւազան:

Ո Ղ Ջ Ո Յ Ն

ԶԵՅԹՈՒՆԷՆ ԴԱՐՁՈՂ ԸՆԿԵՐՆԵՐՈՒՆ(1)

Ողջոյն ձեզ, ընկերք, ընկերք քաջարի,
Դո՛ւք որ առաջնորդ եղաք քաջերի.
Դո՛ւք որ ձեր հոգւոյն անհուն եռանդով,
Ձեր բոլորանունէր հարազատ սրբաւոյ
Եղաք զինուորներ հայրենեաց դասին
Եւ զօրապետներ տօրոսեան մարտին.
Դո՛ւք որ մըղեցիք կըռիւ յաղթական
Ընդ դէմ՝ վատ թուրքին անարդ բռնութեան.
Դո՛ւք որ տընկեցիք ի գլուխ հայ լեւանց
Սուրբ ազատութեան գրքոյ յաղթապանծ.
Ողջոյն ձեզ, համբոյժ ձեր վեհ ճակատին
Որ ծրուել տըլաւ ճակատն հրապարտին,

(1) Աղւսի, Ապսի, Հրաչեայի. Մլենի, Նոսի եւ Կա-
րապետի Զէյթունէն վերադարձին առիւ Լոնսոնի մէջ ե-
ղած ընդունելութեան հասկերոյթին մէջ արտասանուած:

Եւ ուր դեռ քըրտանց շիթեր շողշողան՝
Վըկայք գործերուդ առաքինական.
Համբոյժ գրքոյմեմ աչացդ երջանիկ
Որ տեսան պարտեալ գոռոյ թըշնամիք,
Տեսան խուճապիւն անոնց ի փախուստ,
Թողած բիւր մեռեալ, զէնք, աւար հարուստ,
Կարմիր փըրփըրած տեսան ըզձիհան,
Տեսան ըզճօրոս ազատ, յաղթական:
Համբոյժ գրքոյմեմ եւ ձեր ձեռքերուն՝
Շաղախուած արեամբ դաժան թուրքերուն.
Այն ձեր պատմական սուրին ալ համբոյժ,
Ոյր տակէն անցան գերիք վեց հարիւր.
Ողջոյն եւ ձեզնով կըռարիճ Զէյթունցոյ՝
Որոնց անպատում՝ ողբարարի գոյծոյ
Պիտ ծափահարեն դարեր յաւիտեան,
Որք փա՛ռք ու պարծանք են ողջ հայութեան....

Բայց է՞ր դուք, քաջեր, տըխուր երեկք,
Դէմքերդ մըտածուն եւ մեղամոյճիկ
Թէ Զէյթուն դեռ չէ՛ կատարեալ ազատ,
— Զի զան չուգեցին հըզօրք բռնադատ, —
Թէ իւր յաղթութիւնք այնքան փառաւորակ
Ձի պըսակեցին մեր սուրբ նըպատակ,
Դէթ պատուով գըրաւ իր սուրն ի պատեան,
Դէթ պարծանք եղաւ մոռցուած հայութեան.
Տեսաւ Եւրոպա՛ն, տեսան դէթ ազգեր
Թէ Հայն ալ գիտէ կըռուիլ ու յաղթել:

Թո՛ղ չի վըհատուի ուրեմն հայու թիւն
 Քանի որ ունի Տօրոս ու Զէյթուն ,
 Քանի հայորդի կըտրիճ առիւծներ
 կապրին ու գիտեն գործել անձեռէր ,
 Քանի նորաբոյս ամէն պատանի
 Ազգի , հայրենեաց սիրտ / սընանի ,
 Քանի ամէնուս ուխտն է հաստատուն
 Մահ կամ ողջունել սուրբ Ազատութիւն :
 Գիտեմ , գութ , քաջե՛ր , լալո՛ւ հեռացար
 Այն վայրերէն ուր քաջ քաջ կըռուեցա՛ր ,
 Ուր ինկան ձեր շատ անդին ընկերներ ,
 Ուր գուցէ ստացար գութ երս վէրքեր :
 Հոս Ալպիսի հիւրընկալ յեղերք
 Գըտնէք հարազատ եղբայրք ա ընկերք
 Հընչակի զինուորք , գառնաք առ Հընչակ ,
 Հընչակն ալ տօնէ արդ ձեր յաղթանակ :
 Հանգչեցէք դափնեաց մէջ յօտար երկիր՝
 Զերդ սրդին ի գիրկ մօրը տարագիր :
 Գըղուեցէք յաւերժ ձեր յուրք փարեի ,
 Եւ կուգայ մի օր — այն օր ցանկալի —
 Երբ յաղթանակէ մեր դատար արդար ,
 Երբ իւր զառնայ մեր կեանքի խաւար :
 Յայնժամ ցընծա թեամբ գառնաք գութ
 Զէյթուն ,
 Վայր ձեռք քաջա յաղթ պատերազմներուն ,
 Երկուշաբթ շրջամբք , իբրեւ ուխտատար ,
 Համբուրել զայն հոշ անմահ փառատար :

ՀԱՅՈՒՆ ԲԱՂԴԸ

— — —

Թըմրած Հայր զտրթեցա՛ս ,
 Ելաւ քաջի պէս սարի .
 Բայց մարդասէր Եւրոպան
 Զուգեց որ Հայն ազատուի :

Թօթուեց շրջթայն ամրակալու .
 Բաղմագարեան ըստրուկը .
 Սակայն Եւրոպ մընաց լուռ ,
 Զուգեց որ Հայն ազատուի :

Հայն ալ ուգեց մարդ կօրէն
 Ապրիլ , գառնալ տէր բողբոլին ,
 Այլ բըռնակալն անօրէն
 Զուգեց որ Հայն ազատուի :

Բըռնութեան կուռքն ալ գրծխեմ
 Որուն անուն Զոր կոչուի ,
 Մեր սուրբ դատին կեցա՛ս դէմ ,
 Զուգեց որ Հայն ազատուի :

Աշխարհակուլ այն ստիւն ,
 Հայու արեան ծարախ :

Ըզմեզ բրաւ ոտնակոխ ,
Զուգեց որ Հայն ազատուի :

Յասուն , Պոյիս , ամէն տեղ
Վազեց արեան մեր հեղեղ ,
Դեռ վեց հըզօր պետութիւնք
Զուգեն որ Հայն ազատուի :

Հայաստանն է սպանդանոց
Եւ Կիլիկիան ալ՝ զըթօխք ,
Դեռ իրաւանց այն դըրժողք
Զուգեն որ Հայն ազատուի :

Լերինք քարինք ողբացին
Հայոց բաղդը եղկելի ,
Սակայն իշխողք շուղեցին
Որ ըստրուի Հայն ազատուի :

Ելաւ Զէյթուն քաջարի
Եւ կըռուեցաւ յաղթական ,
Վեց պետութիւնք մէջ մըտան՝
Որպէս զի Հայն չազատուի :

Արիւնաներկ մահիկը
Յաղթեց Խաչին — որ պաշտուի ,
Խաչին կուօքը չամբչցաւ ,
Զուգեց որ Հայն ազատուի :

Մի Դրիստոնեայ «Վեհափառ»
Մար Լախօջօջ հետ Տաճկի
Դաշինք կըռեց անպատկառ՝
Որպէս զի Հայն չազատուի :

Հայ արեան մէջ լողալով
Մեր գահիճն արդ կը հըրճուի ,
Եւ կը գոչէ անվորդով՝
«Կոտորե՛նք որ չազատուի» :

Բայց այն ըստրուին անարգուած
Առիծ գարձած անվրհատ՝
Կը մըռընչէ երկանց մէջ՝
«Պէտք է լինի Հայն ազատ» :

Անգո՛ւթ գահիճ , գու գիտցի՛ր ,
Հայը մընայ անվրկանդ .
Թէպէտ տառ չալդ՝ կոտորած ,
Պէտք է լինի Հայն ազատ :

Թէ բանտ , երկաթ , կռաւփնատ
Սպառնառ , Հայեր հարազատ
Զըյլան երբեք յուսահատ
Մընչեւ լինի Հայն ազատ :

Դիւանագէ՛տը անամօթ՝
Որ անարգէր մեր դանդառ ,

Ձեր աչք քընդ մնայ կարօտ ,
Յորչափ չըլլայ Հայն ազատ :

Գիշերէ մինչ յառաւօտ՝
Ձեր հաշիւներ ցընդին յօգ ,
Բայց կը յաղթէ արգար դատ ,
Եւ կը լինի Հայն ազատ :

Հայ ազգն ունի մի նպատակ ,
Մէկ տխուր մէկ յոյս , մէկ հաւատ .
Կա՛մ ամէնքն ահա հատակ՝
Կա՛մ կը լինի Հայն ազատ :

Ողորմութիւն և կամ գութ
Մենք այլ ևս չենք ըստասեր .
Վըրէ՛ժ , կըսի՛ւ — այլ և սէր , —
Եւ կը լինի Հայն ազատ :

Մեր սուրբ արեան մեր ի լիճ
Բըռնութիւնը կը խեղդենք .
Թէպէտ ջարդես մեզ , Դա՛հիճ ,
Մենք մեր արեամբ կը յաղթենք :

Եւ դու գոռո՛ղ բըռնակալ՝
Որ թագըդ դեռ չը կապած՝
Մեր արեան մէջ թաթխեցիր ,
Մեր արտասուքով լըւայիր .

Թող անիծուի՛ քո անունդ՝
Յորչափ սուրբ են իրաւունք ,
Յորչափ արեւ լինի վկայ
Թըշուառութեանց՝ երկրի վրայ :

Արեգ, 1896

ՌԱՄԿԻՆ ԵՐԳԸ

Մեզի կըսեն . ոամի՛կ էք ,
Համբերատար պէտք է՛լլաք ,
Ձեր վիճակին վրայ հէք
Շա՛տ շա՛տ գաղտուկ պէտք է լաք ,
Թըշուառութիւնն է ձեր մաս ,
Ծընած էք չար աստղի տակ :

Այս խորատներ լըսելով
Մինչև հիմա խաբուեցանք .
Բայց այդ անշահ խօսքերէն
Գէթ մի կերպով օգտուեցանք , —
Ճիշդ հակառակը շարժիլ
Մեր շահն ըլլալն հասկըցանք :

Մեզի կըսեն . ըստրո՛ւկ էք ,
Պէտք չէ ըլլաք ըզոյսոյն ,
Պէտք չէ ձեր սիրտ բարախէ ,
Պէտք չէ ասքնայ ձեր արիւն .

Ձեր միտք պէտք չէ թըռչի վեր .
 Զեր կեանք ճահիճ է մնայուն :

Մեզի կըսեն . աղքատ էք ,
 Ազօթեղն է ձեր բաժին .
 Թէ դարձեալ խեղճ անճար մնաք ,
 Պէտք է փառք տաք Արարչին .
 Երանի՛՜ ձեզ , թըշուառներ
 Արքայութիւն պիտ թըռչին :

Մեզի կըսեն . հարստ տալին
 Երկըրպագու եղէք միշտ .
 Հնազանդ եղէք կըզերին ,
 — Կըստփէ ձեր կենաց վիշտ .
 Իշխողներուն ալ հըլու
 Եւ հըստատակ եղէք ճիշտ :

Մեզի կըսեն նօթի՞ էք ,
 Աշխատեցէ՛ք ո՛ր ապրիք .
 Կամ ծախեցէք ձեր պատիւ ,
 Թէ մարմնով էք գեղեցիկ .
 Իսկ թէ տըգեղ , անկար էք ,
 Լաւագոյն է ո՛ր մեռնիք :

Մեզի կըսեն . մ'ունենաք
 Պահանջք , գանգատ կամ բողոք .
 Պըրնաք երբեմն աղերսել

Ողորմութիւն կամ շընորհք ,
 Հաւասար կեանքն է պատրանք
 Եւ իրաւունքն ալ՝ ցընորք :

Այս խըրատներ լըսելով
 Մինչեւ հիմա խաբուեցանք .
 Բայց այդ անշահ խօսքերէն
 Կէթ մի կերպով օգտուեցանք . —
 Ճիշդ հակառակը շարժիլ
 Մեր շահն ըլլալն հասկըցանք :

Լոնսոն, 1896

Հ Ր Ա Ք Ո Ւ Խ

4. Պելսոյ մէջ ուժանակի պայքումին առ,
նուեռ Սուրբանին:

Մէկ գին կարմիր ծով արեան,
Միւսն արցունքի ովկիան,
Առջին մի դաշտ լայնածիր՝
Ուր դիակներ ցան և ցիր
Դեռ ևս անթաղ են մնացեր՝
Ագռաւներու և շանց կեր.
Իսկ ետեւէն աւերած՝
Դեղերու շաք. ծրխամած՝
Ուր կեանքն այլևս չի չընչեր,
Լոկ կը հեծեն բըրիճներ. —
Այդ չարաշուք կէտի վրայ
Մի հըսկայ բլուր բարձրանայ.
Գանկեր, կըմախք ջարդ փըշուր
Կազմեն մահու այդ բըլուր:
— Այդ բըլրի մօտ և կամ կուշտ
Է Դըժոխքի դուռն անշուշտ,
Եւ անոր տակ պահուած կան
Դարընոցները գիւական. . . . —
Դժ բըլրին վրայ մահահոտ
Դըրուած է գահն արիւնոտ .

Դահիճն անոր վրայ նըստած՝
Պահ մ'արեամբ կուշտ, հանգըստած՝
Յաջողութեամբն ալ արըչիռ՝
Կը դիտէ շուրջն հըրճուղիր.
«Այսպէս յաղթէ բըռնութիւն.
Ալ խաղաղ է կայսրութիւն».
Կըսէ բայց տե՛ս Դըժոխքի
Զայրոյթն յանկարծ փոթորկի.
Կալէկոծի ծովն արեան,
Ծըփայ լացի ովկիանն.
Սարսուռ կանցիի ոսկրերէն,
Դըղըրդի գահն իր տեղէն . . .
Գահը պատեց թանձր ծուխ,
Տակէն ահեղ հըրաբուխ
Կըրակ, ծըծումբ, բոցագունդ.
Ճայթմունք հանեց թունդ ի թունդ . . . :
Եւ մի քանի փայրկեան ետք՝
Չէր մընացեր արդէն հետք
Ո՛չ այդ դաշտէն դիակաց,
Ո՛չ այդ շարքէն փլատակաց,
Ո՛չ ծովացած արցունքէն,
Ո՛չ ոսկրակերտ բարձունքէն,
Ո՛չ արիւնի այդ լիճէն,
Ո՛չ ալ գահէն, գահիճէն.
Այլ վըրէժի սուրբ լաւան
Ծածկած էր տակն ամէն րան,
Տեղն էր գարձած հարթ՝ հաւսար,

Լուռ և խաղաղ էր աշխարհ :
Այսպէս գեւերն իսկ ցամառն
Երբ սաստկանալ բըռնութիւն ,
Եւ երբ անգութ է երկիր՝
Դըժոխք դառնայ վրէժխնդիր ,
Եւ կը թաղէ յիւր անգունդ .
Զըրկող զըրկեալ համագունդ :

1896 Սեպտ. Լոնսոն

ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԱՅԲՈՒԲԵՆՔ

(Բացատրութիւն հայ տառերու իբր յեղափոխական
խորհրդանշանք)

Այբն աւետիս Ազատութեան,
Բէնն է բողոք դէմ բըռնութեան .
Գիւնը գաղանի գործելի փառէ ,
Դան ալ՝ «Դասին դրամով նպաստէ» .
Ելըն երգէ Եղբայրութիւն .
Զան թէ Զէնփով ազատութիւն .
Էն Էրզրումուն մեզ կը յիշէ ,
Ընկերութեան Ըրը նիշ է .
Թօն Թնդանօք նըշանակէ ,
Ժէին միւրքն ալ Ուժանակ է .
Ինին ցուցիչ իրաւունքի ,

Լիւնը՝ յոյսի և ուսմանքի .
Խէն խորհրդով դարձել խրատէ ,
Ծան ծայրալեղ ծրագիր կառէ ,
Կեն կը կըռփէ կիրքն ու կեղծիք ,
Հօն հրաւիրէ Հայն հայրենիք .
Զե՛գ ա՛նձնըտե՛րք, կը Հայնէ Զան ,
Ղասն բսենք ղեկ մեր ուղղութեան ,
Ճէն ալ ճըզդրիա ճանչնէ ճարտան :
Մէն միտքիս մեզ կը մաղթէ ,
Բին յուսադրէ թէ Հայն յաղթէ .
Նուն նոր կեանքի է նըշանակ ,
Շան շարժումի է զըստանակ .
Ոն որոնէ ուժ և ուսում ,
Զան շարեւուն ոյճնչացում .
Պէն պարսֆ ճանչնալ կը պահընչէ ,
Զէն ջոջերուն ջանք ներշնչէ .
Ռան պահէ Ռումքն յարմար կէտին ,
Սէն Սէր կրտէ , Սուրն ալ հետին .
Վէվն ալ վրէժ ու վա՛յ վատին ,
Տիւնը սիրճ տայ տըկար վճատին .
Րէն ռախական օրն բարեւ ,
Յօն ցուցամոյք ու ցեցք ցրուէ .
Իխն յիծեղոց հիւսէ սիւսմանք ,
Փիւրն՝ մեր հին փառք և նոր փրկանք .
Քէն քարոզէ՝ «Քենն է քակտիչ» ,
Եւն՝ «Եւրոպան չէ՛ ազատիչ» .
Օն յորդորէ՝ «Օգնէ՛ Հային» .
Ֆէն Ֆրանկը չէ՛, ալ Ֆէսային :
Իննսուն և ութ Փըրկի թրին
Երգեց Լոնսոն Պերճ Մըշեցին :

ՔԱՄԷԼԷՕՆ

Ա. Ռ. Ա. Կ

Ռէճէնթ'ս Բառֆի(1) ծառուղեաց մէջ

Ընկեք երկու

Հանդիպեցան որ մ'իրարու .

Բարեւ հարցում ընելէն վերջ՝

Անոնցմէ մին

Սկսաւ այսպէս պատմել միւսին .

«Ճի'շդ կենդանեաց

Պարտէզէն է որ կընեմ դարձ .

Այնտեղ տեսայ վայրի նտանի

Ամէն տեսակ

Թըռչուն , ոռչուն , չորքոտանի .

Բայց ամենէն տարօրինակ

Ինձ երեւցաւ մի կենդանի .

Չեմ կարծեր թէ անոր նմանակ

Մէկ մ'ալ երբեք ապրած լինի

Արեւուն տակ :

(1) Ռէճէնթ'ս բառը Լոնսոնի մէջ հասարակաց պարտէզ մ'է , որուն հիւսիսային արեւելեան եզերքին կից է հռչակաւոր Կենդանաբանական Պարտէզը :

Գլխուն նայիս , կըսես ձուկ է .

Թէ որ դիտես

Պոչը երկայն , կըսես մուկ է .

Լեզւէն դատես

— Երկարածեւ և առածիդ ,

Ուրաժայր և մածուցիկ —

Կարծեմ օձի կարգը դասես :

Ոմանց հաւատա՛ կուտէ միշտ .

Թէ ընծայես այլոց հաւատ՝

Օգու՛մ միայն կը սընանի !

Մողէսի ալ թէև նմանի ,

Բայց աւելի ոտքն են երկայն ,

Եւ անոնցմով ըսկիւռի պէս

Կը մագըրցէ ծառի վըրան .

Բայց եկու տես՝

Որ աշխոյժ չէ՛ վերջնիս նըման .

Ընդհակառակ՝

Այնքան դանդաղ ունի քալած՝

Որ կը կարծես շատ ժամանակ

Թէ կեցած տեղն ըլլայ դամաժ :

Կըսեն բնալի Մատակաւքար

Եւ Հընդկաստան ու Ափրիկէ ,

Բայց Եւրոպան ալ չէ՛ օտար

Իրեն համար :

Չընայելով որ փոքրիկ է ,

Ի՞նչ անուն տան որ դուն հանիս

Այս այլանդակ անասունիս :

Քամեղեօ՛ն են կոչեր զայն ,
 — Որ դետնառիւծ թարգմանէ Հայն . —
 Բայց պատմածէս տեսար , ընկե՛ր ,
 Այս գաճաճը տեղ մը ունի՞
 Որ արժանի զինք դարձընէր
 Այդպէս յըքեղ մէկ անունի .
 Մընան մէկգի առիւծն՝ աղէս ,
 Թէ լըսէին իմ խորհրդին ,
 Գուցէ շա՛տ շա՛տ գեղեցւորէս
 Կրլար անունն այդ խըլուրդին :
 Բայց ո՛րչափ ճիշդ է այս բոլոր ,
 Ըսե՞մ չիտակ .

Ջարնըւեցայ գոյնին անոր .
 Ի՞նչ անըման գոյն կապուցալ.....
 — «Ա՛լ աւելի առաջ մ'երթար ,
 Ընդմիջելով ընկերն ըսաւ .
 Նըկարագիրդ վերէն ի վար
 Ճիշդ էր , իրաւ .

Բայց երբ կարգը գոյնին եկաւ ,
 Ձիս խաբելու ինչո՞ւ ելար :
 Պարտէզն էի ես ալ հիմա ,
 Ժամ մը չիկայ .
 Ու հոն իմ ալ ուշըս գրաւեց
 Այդ անասունն՝
 Մինչ կը տաքնար կողին ի յեց՝
 Մէջ արեւուն .
 Ու դիտեցի երկար ատեն
 Ձայն խիստ մօտէն .

Ուտի կըսեմ , կանանչ է գոյնն
 Այդ կենդանւոյ՝
 — «Փափաք չունիմ մարդ խաբելու ,
 Առջինն ըսաւ նեղանալով ,
 Մ'չ ալ տեղն է սրխալելու .
 Դեռ քիչ մ'առաջ ա՛յս աչքերով
 Դիտեցի զայն մանրազընին ,
 Երբ պառկած էր ծառի շաքին .
 Ուտի կըկնեմ որ կապոյտ է .
 Թէ չի հաւտաս , ինձ ի՞նչ փոյթ է » :
 — «Կանա՛նչ ըսի , չունիմ կասկած ,
 Կրկնեց երկրորդն ալ բարկացած .
 Ի՞նչ , բարեկա՛մ .

Աչքերուս տեղ քեզի՞ հաւտամ .
 Կամ աչքերուս մե՞ծ է իջեր ,
 Կանանչ կապոյտ ա՛լ չե՞մ ճանչեր » :
 — «Թէ որ իրա՛ւ ալ ի՞նչայ մօթ
 Այդ աչքերուդ ,

Ձեռ ունենար մի մեծ կորուստ .
 Քանի որ քեզ այդչափ մինակ
 Կը ծառայեն անոնք հիմակ » :
 Մազ էր մնացեր , գոյնի այդ վէճ
 Երկուքին մէջ

Սաստիկ կըռփի գոյնը առնէր .
 Երբ վրայ հասաւ մի այլ ընկեր .
 Որուն երկուքը զիմեցին
 Եւ խնդրեցին

Որ ճիշդ գոյնը իրենց ըսէր ,
Թէ որ դիտէր ։

Վրտառն ձայնով նորեկն ըսաւ .
« Հանգարտեցէք , կըսեմ հիմա .

Ասոր համար կըռւի բընաւ
Տեղի չիկայ .

Երկուքնիդ ալ սըխալեր էք .
Պարտէզն էի ես դեռ երէկ ,

Ի մէջ այլոց Քամէլէօնն
Ալ տեսայ հոն .

Ուշի ուշով նայեցայ վրան ,
Սեփի սեւ էր անդ .

— « Կապո՛յճ է այն , մեզ կը հեգնես » :
— « Արդէն կանա՛նջ ըսեր եմ ես » :

— « Երկուքդ ալ զուր տեղ կը պընդէք .
Սեւ ըլլալը գիտեմ աղէկ » :

Շատ կերկարէր դեռ վէճն այսպէս ,
Թէ վերջապէս

Զառաջարկէր անոնցմէ մին ,
Է՛ն խեղացին .

— « Բա՛րեկամներ , զուր տեղ ինչո՞ւ
Վատեննք վէճով մեր ժամանակ .

Պարտէզն արդէն չէ՛ շատ հեռու .
Թէ կամենաք ,

Երթանք տեսներ ի միասին
Սղովից արմատ այդ կենդանին ,

Եւ հանելուկն այսպէս մէկ հեղ
Լուծենք մէկտեղ » :

Ասոր ամէնք հաւանեցան ,
Վըճարելով պարտէզ մըտան ,
Ու գրտան զինք ծառի մը տակ .

Բայց, ի՛նչ զարմանք,
Տեսան որ գոյնն էր ըսպիսակ :

Զարթոնայի պէս պապանձած ,
Աչքերն ալ ցած ,

Պահ մը կեցան իրար հանդէպ
Երեքն ալ խիտա յաւաքըրէպ :

Ներկայ եղող հոն այդ պահուն
Մի մեծ գիտուն՝

Երբոր խնդրէն եղաւ տեղեակ ,
Երեք ափշած պարոններուն

Լուսաբանեց զայն այս տեսակ .
— « Բոլորդ ալ ի միասին

Սըխալած չէք գոյնի մասին .
Թէ՛ սեւ է ան թէ՛ ըսպիսակ ,

Թէ՛ կանանջ է թէ՛ կապոյտակ .
Պամ աւելի ճիշդն ուղէ՞ք գաւր ,

Գոյն մը չունի իրեն յատուկ ,
Այլ նա օրւան մէն մի ժամուն

Կը ներկայէ մի տարբեր գոյն .
Խառնածընունդ այս կենդանին

Փոփոխութեամբ իր գոյնին
Շրջարեցայ ճարպիկն անգամ ,

Որ չի կրցաւ մեկնել այս բանն » :

Քամէլեօնին յար և նըման
 Նըկարագրով մարդեր ալ կան ,
 Որոնք չունին միտք հաստատուն
 Եւ ըսկըզբունք—սեփական գոյն •
 Այլ ըլլալով այլոց գործիք՝
 Միշտ փոփոխեն իրենց կարծիք •
 Շատ զիւրոյթեամբ կը յարմարին
 Պարագայից , մելամալային ,
 Կըրեն ամէն գոյն և գիմակ
 Իրենց շահու պահանջմանց տակ •
 Կեղծիք , դաւեր , խարդաւանանք
 Եւ այսպիսեաց լսկ գաւանանք :

1898

Ո՞Վ Է ԿԱԽԱՂԱՆԻ ԱՐԺԱՆԻ

Երբոր զըրկեալն կամ անօթին
 Կեղեքչին գէժ պընդ է գօտին ,
 Ո՞ր ազնիւ մարդ զայն կայսրանէ՝
 Թէ անձն ինչո՞ւ կը պաշտպանէ :

Ու թէ չըլլայ իսկ հեռատես՝
 Կը վայելէ՞ որ նախատես •
 Նա չի՞ դառնար ա՛լ ծայրայեղ ,
 Երբ լուտանք տաս՝ խըրատի տեղ :

Երբ անարդուած յուսահատ կին
 Կըրակ ձրգէ իր արնակին ,
 Զայն արգիլել թէպէտ պարտ է ,
 Բայց ո՞վ կըսէ՝ «Մահապարտ է» :

Կամ շուրջըդ երբ արինն հօտի ,
 Ու քու աչքդ ալ արիւնոտի ,
 Ո՞վ կըսէ թէ՝ «Արցունքն էր բաւ ,
 Արեան կարիք չըկար բընաւ» :

Իրաւազօրին երբ խընդրէ վրէժ ,
 Գործէ յախուռն կամ գահավէժ ,

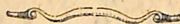
Անկէ էւել յանցաւոր չէ՞
Այն որ «սրիկայ» զայն յորջորջէ .

Այն որ կըսէ անգութ շըրթաժը
Թէ՛ «Խեղացիոր այս ապրտտամբ
Ճըշմարտապէս կախազանի
Անարգ չուանին է արժանի» :

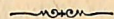
Մաղթեմ, ամէնք զըանեն չուան
Ոչք արժան են անարգ մահաւան .
— Բըռնաւորներ , խընկարկուններ ,
Մատնիչ , դաւող բանասարկուններ :

Իսկ ա՛յն որ երբ ա՛լ չունենանք
Մոլեգնացներ յայս անարգ կեանք ,
Մեզ համար չե՛ս , Վերածնութիւն ,
Մընաս բարո՛ւ վ Ազատութիւն :

Աղեքսանդրիւս, 1898

ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻՆ

Քեզ լըքեցին քու կըղերներ ,
Հէք ժողովուրդ անօգնական .
Անոնց վըրայ յոյս մի՛ դըներ ,
Պիտի փըրկես քեզ դո՛ւն միայն :

Թո՛ղ որ անոնք թաղեն մեռել ,
Կամ թէ կարգան Երեմիայն .
Իսկ քեզ պէտք է սուրով կըռւել ,
Պիտի փըրկես քեզ դո՛ւն միայն :

Քու հարուստներ քեզ զըլացան
Թէ՛ հայ թէ՛ դրամ թէ՛ հըրացան .
Երկունքիդ մէջ օրհասական
Պիտի փըրկես քեզ դո՛ւն միայն :

Անոնք պաշտեն իրենց տէրին ,
Իսկ ցաւերուդ վըրայ խընդան .
Մի՛ վըստահիր անոնց խօսքին ,
Պիտի փըրկես քեզ դո՛ւն միայն :

Գիտուններդ ալ քեզ ուրացան ,
Կըստի երթալ չի կամեցան .

Ըսին՝ զըրեւն է բաւական ,
Պիտի փըրկես քեզ դո՛ւն միայն :

Շատ շատերն ալ , մըկան պէս վատ ,
Գործի ժամուն ծակեր մըտան .
Այսօր դարձան մեծ քըննադատ ,
Ու սուտ արցունք թափեն միայն :

Գործիչներդ ալ արդ կուրացան
Չար նախանձով եղբայրասպան ,
Գըրկուելու տեղ՝ իրար ինկան .
Պիտի փըրկես քեզ դո՛ւն միայն :

Շատերն անոնց քու ցաւերէդ
Փառքի պըսակ հիւսել ցանկան ,
Կը պարտարին քու վէրքերէդ ,
Պիտի փըրկես քեզ դո՛ւն միայն :

Ու երբ արինդ վաղէ իբր ուղիս ,
Իսկոյ շահուն շատեր լոկ զայն
Կը դարձընեն դրամադըլուս .
Նայէ՛ , փըրկես քեզ դո՛ւն միայն :

Ուրիշներ ալ , խակ և անխորձ ,
Ապագայիդ հետ կը խաղան .
Կեանքիդ մահուդ կենսական գործ
Չե՛սքդ առ , փըրկէ՛ քեզ դո՛ւն միայն :

Խաբերաներ քու ցաւերուդ
Կը խոստանան թէպէտ դարման ,
Քեզ անոնցմէ չի դար օգուտ ,
Պիտի փըրկես քեզ դո՛ւն միայն :

Պառտախօսք ալ կօրօրեն
Սին յոյսերով քեզ փըրկութեան .
Մ'ա՛տար անոնց դուն կուրօրէն ,
Պիտի փըրկես քեզ դո՛ւն միայն :

Օտարներն ալ աղաչանքիդ
Անտարբեր են — ու տանջանքիդ ,
Լըսեն լոկ խորխա պահանջանքիդ ,
Թէ փըրկուիս՝ շնորհիւ ջանքիդ :

Ո՛չ , օտարներ քեզ չեն փըրկեր ,
Գիտուն , հարուստ և կամ կըղեր ,
Ինքնակոչ պետք՝ չեն քեզ ընկեր .
Այլ դուն քեզի օգնական ըեր :

Մերիժ խղճով մաքուր մարդեր
Կը ծընանին ծոցէդ միայն .
Սրակէն անցած՝ այրած սըրտեր
Չեռք ձեռքի տան , որ փըրկի հայն :

Իսկ ցաւիրա կղերք , հարուստք թէ կան ,
Սուրբ դրօշիդ տակ իրենք թող գան .

Ժողովուրդին այն որ պաշտպան՝
Պէտք է ըլլայ անոր ծառան :

Կիրք , ռիս խաղառ պէտք է մարին
Խորանին քով հայրենական .
Շահ , փառքի սէր թո՛ղ խաւարին ,
Թագաւորէ սէրը միայն :

Դուն քեզ ժողովէ՛ , ազգ հարազատ ,
Գործ մը ունիս մեծ , սրատմական .
Վերջին ճիգ մ'ալ , ու ես ազատ ,
Պետի փըրկես քեզ դո՛ւն միայն :

Ուղիղ ճամբան փորձէ՛ զըտի՛ր ,
Շատ փուշերով դիպցի . լի՛ այն .
Զի դնէ՛ եղբայր եղբօր խըտի՛ր ,
Հայր փըրկի առով միայն :

Ուժըդ դատիդ սըրբութիւնն է ,
Իրաւունքդ ալ քեզի վահան .
Մահ քու ներկայ դրութիւնն է ,
Ազատութիւն կեանքիդ միայն :

Աղեքսանդրիա, 1898

ՀԱՅ ՆՈՐ ՍԵՐՈՒՆԴԻՆ

Թէ Հայութեան շորցած կոճղէն հինաւորց
Վերընձիւղել կըրցան ծիւեր նոր դպար .
— Պակսութենէն թէպէտ կեանքի առատ ջուրց
Շատերն անոնց արդէն գարձան զալկահար . —

Թէ հինգ դարուց բոտըրկութեան խտարէն
Կըրցաւ ազատ կեանքի պահանջ քալ ի լոյս .
— Թէպէտ սմանք ո՛չ ընդհանուր համարեն
Պահանջքն այդ գեռ , դործն ալ՝ թերի և անցյալ . —

Թէ փոխան հին համակերպող լրտութեան՝
Զայն բորձրացաւ . — Թէպէտ ազերս էր նախ այդ ,
Քայց որ յետոյ դարձաւ ազգի լրտութեան
Արտայայտիչ ցամառն՝ բոլոր բարկաճալթ . —

Յրրտակորյս մեռելատիպ ամբխէն
Թէ ծնաւ մի խումբ , — Թէպէտ թըռով դեռ
յանցաւ , —

Որը գիտցաւ , միշտ աներկիւզ ստիւն ,
Արհամարհել բանս մահ , կըռօխլ քաշտբար . . .

Ո՛հ , ին՛չ արդեօք մեզ կը պահէ Ապոլոն
Կենաց մահու վերաբերող այս հարցման

Ձեզի կիյնայ տալ կարևոր պատասխանն ,
Ո՛վ նոր սերունդ բազմաշարժար Հայութեան .

Դո՛ւք որ ծիւերն էք այդ կոճղին կենդանի ,
Վըկա՛յք մեր վեհ փորձին , թէ իսկ վըրիպած ,
Պատկերացնո՛ղք կեանքի նորոգ պայմանի ,
Եւ ժառանգո՛րդք մեր անկորուստ իրաւանց .

Դո՛ւք որ տեսաք հայ արիւնի ճահիճը ,
Հայ արցունքի ալ անբապառ վըտակներ
Որ ձեւացուց մեր արունտէր գահիճը ,
Ու լըսեցիք վըրէժխընդիր կըտակներ .

—Ու դիտեցին հայ կըտըրճին աննըման
Կախաւանի վըրայ ճոճիլն ձեր աչքեր .
Ռումբը թընդայ ձեր ականջին մանկական ,
Վառօղի ծուխն ալ ծըծեցին ձեր լանջքեր .

Կամ ձեզ օրեց այրիացած մօր կոծը ,
Կամ քընաթուոյց ցընցեց ջարդի սոսկումը ,
Եւ հըրդեհի ձեր տան տեսաք դուք բոցը ,
Եւ հարազատ ձեր քոյրերու լիւումը .

Կամ մինչ ձեր մայր անէծք թափէր ահաւոր՝
Իւր արիւնստ ըստինքը դուք ծըծեցիք ,
Եւ հանեցիք բողբոջի ճիւղ անսովոր՝
Դեւ չը ձայնած հայր մայր վանկերն անուշիկ .

Կամ թէ շատերդ Հայաստանը մայր ճանչցուք ,
Ձի մայրդ անբիծ պահեց պատիւն իր մահաւամբ ,
Կամ Հայութիւնը դուք միայն հայր գիտցաք ,
Ձի կըռի մէջ մեռաւ ձեր հայրն ապըստամբ .

Կամ թուլամորթ թէպէտ զաւակ դուք ծնողաց՝
Թըշառ կեանքը շարքսչլտպիեդ ձեզ դարձուց ,
Ձեր երակաց մէջ արիւնը դարձաւ մաղձ ,
Վըէժխընդրութիւնն ալ սակրերուդ կազմէ ծուծ .

Կամ դեռ մատաղ՝ խըլած ծոցէն մայրենի՝
Օտար առտեղց տակ հալեմաշ թափառիք .
Կարօտ քաշէք օդին ջուրին հայրենի ,
Մերկ և անհայ անպատըստար տառապիք .

Արիւնստդ հողէն ծըլած ծաղիկնե՛ր ,
Մարտիրոսաց նըշխարքներէն որ բուսաք ,
Սուրբ խորանաց մոխրին տակ ե՛ն արմատք ձեր .
Եւ ցօղի տեղ արցունք ըմպեն ձեր բաժակը . . .

Այո՛ , հարցմանս դո՛ւք պատասխան պիտի տաք ,
Դո՛ւք՝ նո՛ր սերունդ ժողովուրդին որ փորձով
Հաւրի սուրի մէջէն անցաւ նահատակ

Այդ պատասխանն դուք պիտի տաք ձեր գործով
Լոնսոն, 1898

ԱԶԱՏՈՒԹԵԱՆ ԾԱՌԸ

ԿԼԱՏՈՒԹՅՈՒՆԻ ՅԻՆԱՏԱԿԻՆ

Կաղնի՛դ Հարանի՛), ո՞ւր ես, դո՞ւն ալ՝ անտառին
Տապաստ ինկած այն հինաւորաց ծառոց պէս՝
Ինկար՝ հո՞ժկու հարուածովը տապարին :

Քանի՛ բոյներ կը պահէիր հիւրընկալ
Ոտերուդ մէջ . քանի՛ ամբօրք, արեկէզ,
Սովոր էին քու հովանոյդ տակը դալ :

Քանի՛ երամբ՝ արշաւուսին ի ծագել՝
Ոտերուդ վրայ հաւաքուէին ամէն օր՝
Նորափետուր կեանքի երգեր նըւագել .

Կամ ապաստան հաստ ճիւղերուդ վրայ զըտած՝
Սեւ տմկերու ըսպառնայիքն ահաւոր
Ու մըրրիկներ կը գիտէին անկասկած :

Իսկ արդ ինկաւ կաղնին, որ դէմ հովերուն
Այսքան տարի ժայռի մը վրայ խորըխած՝
Կենսոր անշարժ, ու կակնարկէր աստղերուն :

1) Հարսըն Hawarden, ուր կապրէր Կլատտիսն :

Ազգեր եկան դէպ քեզ, ո՛վ Մեծ Ծերունի,
Քե՛զ՝ որ ի հող թէպէտ արմատդ էր մըխուած,
Բայց միտքդ յաւէա թըռչէր սահմանքն անհունի :

Հերոս ազգեր՝ չըլթայապիրկ քեզ եկան .
Մըռնչեցիր չըլթայից վրայ այդ ամուր,
Եւ դարաւոր այդ չըլթաները բեկան :

Պաշտպան բարւոյն ու ճըշմարտին եղար դուն,
Եւ ապաւէն ճընշուածներուն ընդհանուր,
Բաղեղապատ մամուռ կաղնի՛դ հաստաբուն :

Դեռ թըշառք կան յերկրի, ո՛վ ծառ, ո՞ւր ես ո՞ւր...
— Այն տեղն ուր ինք անտառ մըն էր միւս մինակ՝
Առանց անոր՝ ծովափ մըն է արդ թափուր .

Ծովափ՝ ուր գալ և զարնըիլ ըսպառնան
Ծուփք մըրրերին՝ զոր կը յուզեն կիրք վայրագ,
Նախանձընդ դէմ շահուց մըրցմունք անարժան :

Պատերազմի հողմ, կոտորմանց արիւնոտ
Մոլի ամպրոպ կը փթորկի ընդ աշխարհ .
Հայտնի թիւնն ալ այսօր ճամբուն մէջ փըշոտ,

Խոր սուգի հետ կըզգայ սարսուռ մը գաղտնի,
Զի քե՛զ մեր աչքն էինք յառած, ու ինկա՛ր,
Ազատութեան հըսկայաբերձ դու կաղնի :

ՏԱԼԻՈՐԻԿՑԻ ԿՏՐԻՃԸ

Ք Ա Յ Լ Ե Ր Գ

Տալորիկցի կըտրիճ եմ խորթ¹⁾,
Քաղքըցու պէս չեմ թուլամարթ .
Սարի զաւակ , քարի որդի ,
Հին քաջ Հայոց եմ մընացորդ :

Տալորիկի զաւակ եմ քաջ ,
Չեմ խոնարհիր թուրքին առաջ ,
Քարուտ լեռանց ես ազատ լաճ²⁾,
Չեմ տեսեր ո՛չ արօր ո՛չ մաճ :

Յ Ո Ր Դ Ո Ր Ա Կ

Հա՛յ աղբըրտիք , վա՛յ աղբըրտիք ,
Տալորիկի զաւակ եմ քաջ .
Աշատութեան սիրուն համար
Եկէք դէպ ինձ , յառա՛ջ , յառա՛ջ :

Երբ իմ աչեր բացի յաշխարհ
Ազատ տեսայ մեր սար ու քար .
Մինչեւ փակեմ աչքս ի խաւար
Պիտ չի կոխէ հոս ոտք օտար :

Ի՞ժ մամ³⁾ ծնաւ զիս բալերու⁴⁾ ծոց,
Ինձ ընկուզկոճ մ'եղաւ օրրոց .
Տըկլոզ ծընած⁵⁾ մեծցայ տըկլոզ,
Կեանքիս բաժինն է կռիւ ու բոց :

Ոտքըս բոկիկ , սիրտըս միշտ բաց,
Ի՞նչ փոյթ թէ քոյրս ալ մերկ մընաց .
Իմ մօտ մէկ է արեւ բուք ցուրտ,
Բա՛ւ է չիշխեր հոս թուրք կամ քուրդ :

Իմ կեանքըս խիտ է եւ չարքաշ,
Փափուկ կեանքի վայից չեմ վարժ .
Բընակարանս է ապուռատ,
Ընկերս մըրիկ ու երկրաշարժ :

Թող այլք բնակին հովիտ ու դաշտ,
Վատ անգութին հետ չինին հաշտ .
Ես պիտ մընամ միշտ անըւան,
Թէեւ վըրաս զայ քըտն վաշտ :

Ժսի չքաշեմ բաճի մ' կարօտ,
Քանի ունիմ գընգակ վառօդ .
Ազատ ապրիմ , մեռնիմ ազատ,
Սասնոյ որդին եմ հորազատ :

Յորենի տեղ կուտեմ կորեկ,
Երկաթ ծեծեմ գիշեր ցորեկ :

Շինեմ փետառ, խոփ, խաչերկաթ,
Ծանր է դատումն, բայց եմ ազատ:

Հարբտութիւն, ուսում, հանճար,
Պատիւ և փառք չեն ինձ համար,
Բա՛ւ է ունիմ ջէք⁵), թոր, խանճար,
Բա՛ւ չի խրոխտար վրբաւ օտար:

Ձէնքն է միակ իմ խողարիկ,
Կատեմ հանդարտ կեանք խողարիկ,
Կը սիրեմ որս, կըսիս, աւար,
Կըսպտեմ ե՛րբ ընկնի հաւա՛ր:

Գէշերն ալ զէնք վըրտալ քընեմ,
Երազիս մէջ կըսիւ կընեմ,
Կըսիւն ինծի մօտ խողալ է,
Կըսուով մեռնիլը հալալ է:

Կըսի մէջը մեռաւ իմ պապ⁶),
(Այդ կերպ մահն է անուշ մըրապ⁷),
Կուզեմ ես ալ մահ մէջ կըսի,
Որ իմ անուն անմահ գըրուի:

Այս քարտառ տեղ խիտ գըժտարին
Իմ քաջ պապեր երբ ընտրեցին,
Ըսին՝ ազա՛տ որդւոց որդի
Քաջաց սերունդ թո՛ղ հա՛ պարի:

Եւ իմ խելօք ջաջ պապ Յարէ
(Աստուած հոգին լուսաւորէ),
Ինձ կըսէր միշտ. Աղքատ ապրէ,
Բայց մի՛ ծռէ վիզ, հալի մի՛ վճարէ:

Սակայն միթէ կըլնա՞յ աղքատ
Կոչուիլ այն մարդ որ է ազատ.
Միթէ կա՞յ բան մա՛տելի թանգ.
Քանց ինքնիշխան և ազատ կեանք:

Տաւորիկն է սե սե սարեր,
Խոր մութ ծործորք, սեպ սեպ քարեր,
Վերե ջախտակ ծեր Մարաթուն⁷),
Հոգիս մատա՛ղ մեր Մարաբուն⁸):

Մեղնով պարծի սյօթ Սասան,
Մենք ենք խրախոյս Հայոց նըկուն.
Տաւորիկ սար, ժէպառա Ձէյթուն
Տա՛ն իրարու ազա՛տ սղջոյն:

Յ Ո Ր Դ Ո Ր Ա Կ

Հա՛յ աղբըրտիք, վա՛յ աղբըրտիք,
Տաւորիկի զաւակ եմ քաջ.
Աշատութեան սիրտն համար
Եկէք գէպ ինձ, յառա՛շ, յառա՛շ:

Ծ Ա Ն Օ Թ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Առաջին անգամ գրքույկիս մէջն է որ «Տաւորիկ»ը լոյս կը տեսնէ իր ընտանիքին համաձայն և իր ամբողջութեամբ: 1893 թուին «Հնչակ»ի մէջ հրատարակուածը ընտանիքին գրեթէ կէսը միայն կը բովանդակէ, մնացած կէսը տպարանին մէջ կորսուած ըլլալով: Այդ պակասը լրացնելու համար Պրն. Նազարբէկ ինք յօրինեք և առեւ-ցուցեր է նիւթին յարմար մէկ քանի տուներ, որոնք այստեղ առանձին դնել պատշաճ դատեցի:

«Հաւար ինկնի՝ երթամ առաջ,
Սասնոյ լեռինք հանեն հառաչ.
Հառաչ հանեն և ներկըին
Իր կարծի արիւնաւ քաջ»

Կըտրճի՛ս սիրտ, կըտրճիս ձեռք,
Ի՛նչ վայրժ քաջիդ հազար-մէկ վէրք—
Մէկ հարուածին կուտաս հարիր,
Ակռաւին լէշ կանես հազիր»

Հա՛յ ախպըրտիք, վա՛յ ախպըրտիք, Էլն»

Այժեամի պէս կը ցառկրտես,
Առիւծի պէս կը մրոքնես,
Շուրս մը պէս կը փրփրոես,
Կայծակի պէս կը հարուածես»

Կըռւի դաշտը բաղդն է կեանքիդ,
Հոն պիտ կարմիր արշալոյսը
Կամ աւետիս տայ դրօշակիդ,
Կամ պաղ տեսնի քո երեսը»

Հա՛յ ախպըրտիք, վա՛յ ախպըրտիք, Էլն»

Բ Ա Ռ Ա Կ Ա Ն Ծ Ա Ն Օ Թ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ք

1) Երիտասարդ: — 2) Տղայ: — 3) Մայր: — 4) Բայեր. դուրս ցցուած խռոչաւոր բառեր, կախառներ: — 5) Զեմք. — 6) Հայր: — 7) Մարտիկ, Մարտիկ լեռ: — 8) Մա. բառն. Մարաբայից (Մարուքե նգնաւոր:)

Տաւորիկի մասին տե՛ս նաև «Ֆրիւքար» և «Պերմ-ցոյ քաջութիւնը» վերնագրով ռոմանտիկներուն ծանօթութիւնները:

* *

«Տաւորիկ» բայերգին անգլիերէն թարգմանու-թիւնը կը գտնուի գրքույկիս մէջ իբր յաւելուած, ար-տագրելով Miss Alice Stone Blackwell ամերիկացի հայասէ՛ս օրիորդին «Armenian Poems», հայկական քերթուածներու հաւաքածոյէն (1):

Այս առթիւ պարտք կը համարիմ ինչպէս իմ նոյն պէս ազգակիցներու շնորհակալութիւնը յայտնել յիշեալ օրիորդին որ իր այդ սիրուն հասարակովը հայկական բանաստեղծութիւնը ծանօթացուցած է անգլիական աշ-խարհին:

(1) ARMENIAN POEMS Rendered into English verse, Verse, by Miss Alice Stone Blackwell, Boston, Roberts Brothers, 1896.

ՅԱՒԵԼ ՈՒԱԾ

THE SON OF DALVORIG

A brave son of Dalvorig, Dalvorig's son am I;
 Son am I of the mountain, son am I of the rock.
 Not like the timid dwellers in city walls am I;
 I am the remnant of the old, the brave Armenian stock.

The brave son of Dalvorig, Dalvorig's son am I,
 And in the presence of the Turk I do not
 cringe or bow;
 The free son of the rocky hills, the rugged
 heights, am I;
 My eyes have never looked upon the plough-
 haft or the plough.

CHORUS

Ho, my Armenian brothers, Dalvorig's son am I;
 Oh, come to me, come hither, for the love
 of liberty!

When on the world I ope'd my eyes I saw our
 mountains high,

Our rocks and cliffs; our mountains, our rocks
 and cliffs were free.
 Until I close my eyes upon the darkness when
 I die,
 Ne'er shall the feet of foreigners tread here
 triumphantly.

My mother gave me birth in a narrow, rocky
 gorge,
 The strong branch of a walnut tree my
 cradle-bed became;
 Se plain and simple was my birth, so plainly I
 was reared.

My portion in this earthly life is conflict, fire,
 and flame.

My feet are bare, my chest exposed; but what
 for that care I.

If only my young sister may grow up free like
 me?

To me the sunshine and the cold and mist are
 all the same,
 So long as here the Turk and Koord have no
 authority.

My life is hard, my life is rough; I never have
 been used

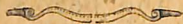
To dwell at ease in luxury and feed on dainty fare.
I do not live in palace halls, my dwelling is the rock,
The tempest and the earthquake are my companions there.
Let other men inhabit the valleys and the plains,
And with the base and ruthless Turk on terms of friendship be;
I will remain unvanquished forever and a day,
Even if twenty squadrons should come to vanquish me.
Instead of tender wheaten bread, the millet is my food;
I forge the red-hot iron day and night, incessantly;
I make cross-irons for griddles, and spades to till the soil;
Men look upon my lot in life as hard, but I am free.
High genius and the homage of the mind are not for me;
Enough for me it is to have my dagger and my sword;

Enough for me it is to know that while the mountains stand
No foreigner shall ever be my master and my lord.
My arms my only playthings are; comfort I hate,
and ease;
A quiet and a placid life upon me soon would pall.
I love the chase, I love the fight, I love the fight's reward,
And I am ever ready when comes the signal call.
When the alarm is given, then fearless I start forth;
The mountains of Sassoun breathe a sigh and cry aloud—
They cry aloud, and over them there spreads a crimson stain;
The red stain on the mountains, it is their heroes' blood.
The hero's heart, the hero's hand! What does the hero care
Although a thousand wounds and one should pierce him, blow on blow?

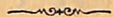
For every blow men deal him, a thousand he
returns;
He strews the earth with corpses, a banquet
for the crow.

I leap upon the mountains as leaps the moun-
tain deer;
The thunder of my angry voice the lion's
roar is like;
I foam as foams the ocean, fierce beating on the
shore;
And when I smite the foeman as a thunder
bolt I strike.

The stormy field of battle is my portion in this
life;
There either the red sunset light shall see,
in evening's breath,
My banner wave in victory, and give it greeting
fair,
Or it shall see my silent face set pale and cold
in death.

ՀԱՅՈՑ ՄԻԱՑԵԱԼ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆՑ ՔԱՅՔԱՅՄԱՆ ԱՌԹԻԻ

Հայաստանի մանուկներ,
Մայր մոռնեիր անձնուէր.
Ձեր այդ մայրն ալ ըստաննեց
Դաժան թուրքը աննուէր:

Այդ մայրն էր որ, կաթողին,
Լոյս կը բաշխէր ձեր մըտքին,
Պրոժեթէի պէս յերկնից
Գողանալով հօտն անգին:

Ձեռք շատեր մայրական
Անոր կաթովը սընան.
Որք, թափառիկ դարձան արդ՝
Խըրամ գըրկէն սիրական:

Ձի ալ չիկայ Միացեալն,
Ձեր ամենտն սիրեցեալն.
Այն ալ մեզի շատ տեսաւ
Ազգիս գահիճ անիծեալն:

Ձեր տուներէն տակի
Յարկերն ձեզի պաշտելի՝
Վարժարաններ՝ փակուեցան,
Դարձան ախոռք խոտերի:

Մտաւոր կեանքին ձեր հայրերն,
Որ ուղղէին ձեր քայլերն,
Հալածեցին անխընայ
Արիւնարբու այդ գայլերն:

Ու դուք, արցունք ձեր դէմքը,
Դըպրոցներուն սուրբ շէմքը
Տըրտում՝ նըստած կը հեծէք,
Համբուրելով ցուրտ վէմքը:

Խրախո՞յս առէք, մանկո՛ւնք դուք,
Մի թափէք զուր արտասուք.
Ձեր հասակին համար չէ՛
Յուսակըտուր լաց ու սուգ:

Հա՞պա ըստու տեղ ի զուր՝
Վըրէժխնդիր առէք սուր,
Դահիճները ձեր միտին
Ընեւ անով ջարդ փըշուր:

Նետեցէ՛ք գիրք ու զըրիչ,
Վերուցէք սուր ու բըրիչ,
Մարտի երգեր սերտեցէ՛ք
Դասերուդ տեղ անդորրիչ:

Աւ ի՞նչ պէտք ձեզ սե թանաք,
Սակէ վերջ՝ սուր ու դանակ
Կարմիր յարիւն թաթխեցէք,
Որ վըրէժով կշտանաք:

Յ Ա Ն Կ

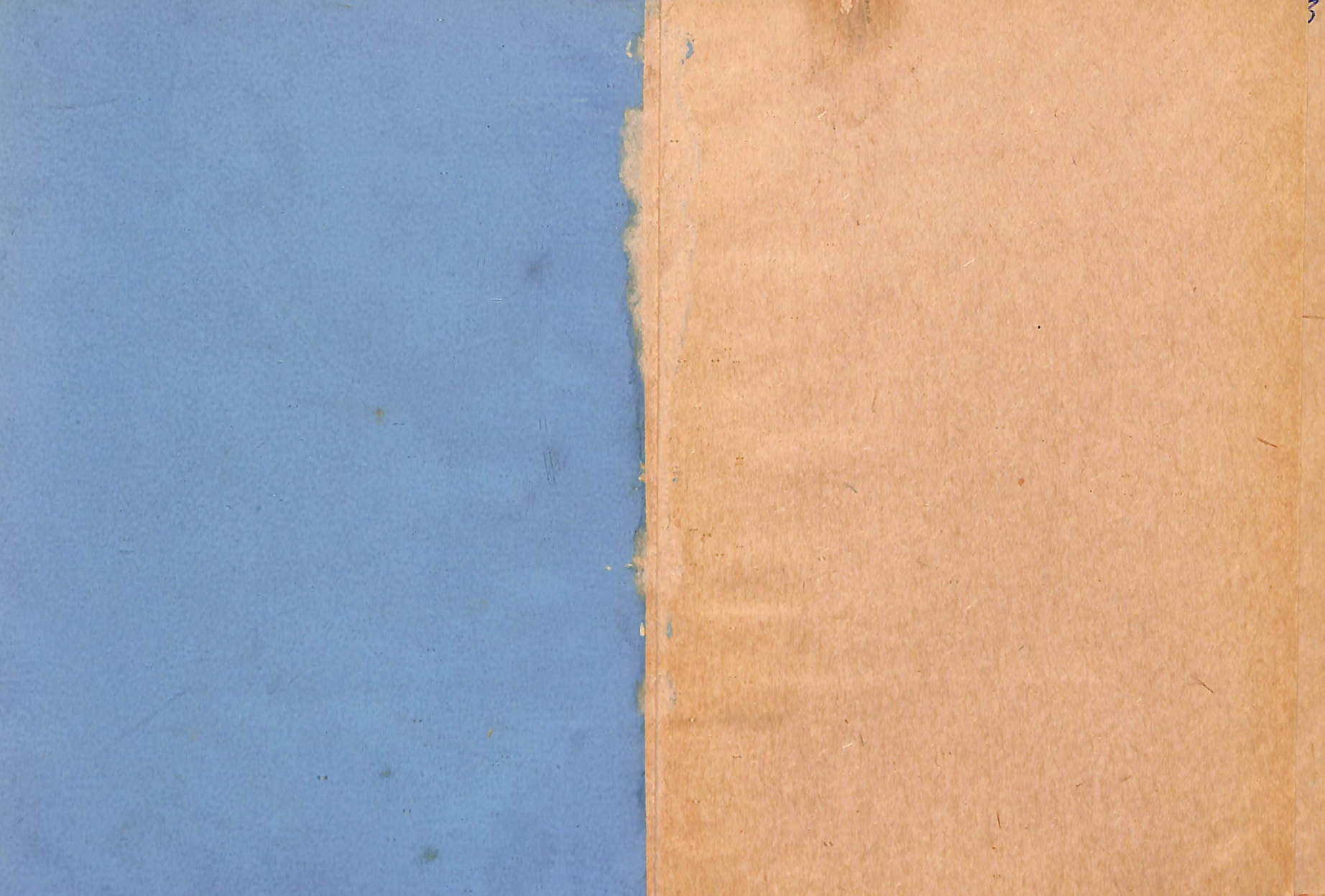
	ԵՐԵՍ
Յառաջաբան	3
Նախերգանք	9
Տանգէի «Դժոխք»ին Գ. երգէն հատուած մը	10
Ջուխ կէտուկի կռիւը	13
Նահատակ Սմբատին մօր ողբը	20
Պանդուխտ Մշեցիին	23
Վարդենիացի կնիկ	25
Կիւլիզար	27
Սրճագանդ	33
Առ Հնչակ	34
Խօսք առ բռնակալին	35
Բանտարկեալ յեղափոխական	38
Այլ . . . Հայեր	40
Կարմիր կարմիր	43
Առ խմբակն ի Քարէմուր	48
Պրիւքար	53
Պերմից քաջութիւնը	58
Ողջն Զէյթունէն դարձող ընկերներուն	72
Հայուն բարդը	75
Ռամկին երգը	79
Հրաբույր	82

	ԵՐԵՍ
Յեղափոխական Այբուբենը	84
Քամէլէօն — Առակ	86
Ո՞վ է կախաղանի արժանի	93
Ժողովուրդին	95
Հայ նոր սերունդին	99
Ազատութեան ծառը	102
Տաւրիկցի կորիճը (Քայլերդ)	104

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ

THE SON OF DALVORIG	110
Հայոց Միացեալ Ընկերութեանց քայքայ- ման առթիւ	115

16083

2013

